

РІЧАРД II

Переклад Валентин Струтинський

Король Річард II.

Джон Гант,

герцог Ланкастер

Едмунд Ленглі,

герцог Йорк

} дядьки короля.

Генрі Болінброк,

герцог Герефорд, син Джона Ганта;
згодом король Генріх IV.

Герцог Омерль,

син герцога Йорка.

Томас Мобрей,

герцог Норфолк.

Герцог Серрей.

Граф Солсбері.

Лорд Барклі.

Буші

Бегот

Грін

} прибічники короля Річарда.

Граф Нортемберленд.

Генрі Персі,

на прізвисько Готспер, його син.

Лорд Росс.

Лорд Віллобі.

Лорд Фіцвотер.

Єпископ Карлейльський.

Абат Вестмінстерський.

Лорд-маршал.

Сер Стівен Скруп.

Сер Пірс Екстон.

Капітан загону валлійців.

Королева,

дружина Річарда.

Герцогиня Йоркська.

Герцогиня Глостерська.

Дами з почту королеви

*Лорди, герольди, офіцери, солдати, садівники, тюремний наглядач,
гонець, конюх, інша прислуга.*

Місце дії — Англія та Уельс.

**ДІЙОВІ
ОСОБИ**

СЦЕНА I

Лондон. Палац короля Річарда.

Входять король Річард, Джон Гант, інші вельможні особи.

Річард Ланкастере шановний, Джоне Гант!
Чи ти, обов'язку й присязі вірний,
Привів сюди свого сина Генрі,
Щоб він обвинувачення підтвердив,
Які нам вислухатъ забракло часу,
На Норфолкського герцога адресу?

Гант Так, мій владарю.

Річард Скажи, крім того: ти не розпитував,
Він винуватить Норфолка зі злості,
А чи у вірного мого підданця
Є певні докази, що герцог зрадив?

Гант Наскільки зміг вловити я, владарю,
Причина у загрозі, проти вас
Спрямованій,— не в злості, не в злобі.

Річард Гукніть їх, стануть хай лице в лице,
Брова в брову обвинувач і з ним
Обвинувачений,— отут, при нас.
Обидва горді, аж надуті наче.
Глухі, як море, мов огонь, гарячі.

Входять Болінгброк і Норфолк.

Болінгброк Володарю мій милостивий, вам
З любов'ю зичу довгих років щастя!

Норфолк Щоб щастя більшало із кожним днем,
А небеса, позаздривши землі,
Безсмертним іменем вінчали вас!

Річард Ну що ж, обом вам дякую, хоча
Один із вас, мабуть, нам надто лестить,

А другого у зраді винуватить.
Кузене Герефорд, ти як гадаєш,
Чи винний Томас Мобрей, герцог Норфолк?

Болінброк По-перше — небо хай за свідка буде —
Я про безпеку й спокій короля
З любов'ю й відданістю ревно дбаю.
Ненавісті огидній я чужий.
В присутності володаря самого
До тебе, Мобрею, звертаюсь я.
Затям одне: за те, що я скажу,
Ручуся на сім світі головою,
Душею ладен відповісти в небі.
Ти — зрадник найпідліший і негідник,
Занадто нищий, щоб на світі жити, —
Чим кришталевіше й чистіше небо,
Тим осоружніша в нім чорна хмара.
І щоб тебе затаврувати ще раз,
Тобі заткну я словом «зрадник» пельку.
Зі згоди владаря свою зневагу
Підтверджу, видобувши з піхов шпагу.

Норфолк Холодність слів моїх хай не дивує!
Це не жіночі пересвари: крик,
Зірвавшись з двох гострих язиків,
Обох нас розсудити тут не зможе;
Гаряча кров повинна остудитись.
Хоча я витримкою і сумир'ям
Не дуже вирізняюсь, та з поваги
До вас, величносте, себе тримаю
У шорах я, інакше попустив би
Повіддя й приострожив би я слово,
Щоб двічі повернуть йому в горлянку
Обвинувачення в державній зраді.
Брехня, що в ньому королівська кров:
Не родич він велителю моему!
Хай так, я з ним зустрінусь у двобої.
Наклепник він, негідник, боягуз.
Пристану я на всі його умови.
Для того, щоб із ним таки зітнутись,
Подамся між скелястих Альп льоди,
На землі не залюднені, куди
Нога англійця досі не ступала.
Свою я вірність захищу: він бреше.

- Болінброк* Нікчемний страхопуде! Ось тобі
Мій виклик — рукавичка! Ти відмовив
Мені в покровності-із королем,
Неначе я з ним не одної крові?
Не з гідності так чиниш, а зі страху.
Та як в собі хоч трохи маєш сили,
Схилися, щоб прийняти виклик мій.
Кажу тобі: за рицарським звичаєм
Готовий на найгірше — будь-що-будь
Додержу слова: в сутичці зітнуся.
- Норфолк* Приймаю виклик і мечем клянуся,
Що зобов'язує іти на подвиг,
У герці відсіч гідну дам тобі,
Як рицареві приписи велять.
І хай впаду, повергнений тобою,
Якщо я зрадником ступлю до бою.
- Річард* То в чім його кузен наш винуватить?
Це мусить бути щось тяжке, щоб нам
Навіяло про нього прикру думку.
- Болінброк* Послухайте! Життям за це ручусь:
Одержав Мобрей вісім тисяч ноблів
Для ваших вояків, мій володарю,
І все розтринькав на гульню й розпусту.
Повівся він як зрадник, як крадій.
І те я ладен довести мечем —
Хоч тут, хоч на самому краї світу,
Куди англійця й око не сягало,—
Що за останні вісімнадцять літ
Всі змови й зради в вашім королівстві
Від Мобрея походять. Запевняю:
В житті своїм паскуднім був він завше
І далі є злочинства джерелом.
Він проти Глостера затіяв змову.
Довірливих противників його
Цей підлий боягуз штовхнув на вбивство.
І кров, що так безглуздо пролилась,
Неначе Авеля безвинна кров,
До мене з глибини землі волає:
«Хутчій злочинця покарай лихого,
Нещадну мсту і гнів скеруй на нього»,—
І хай я вмру — не відступлю від цього.
- Річард* Його рішучість високо шугає!
Що, Норфолку, відповіси на це?

- Норфолк* Мій володарю, відверни лице,
Звели, хай слів моїх не чують вуха
Про брехуна, що кров свою ганьбить.
Противний богу він і добрим людям.
- Річард* Слух, Мобрею, і зір в нас безсторонні:
Та хай би був він нам і рідний брат,
Священнокровний, спадкоємець трону,
Не тільки батькового брата син,—
Клянуса скіпетром, що і тоді б
Він був для нас лише одним з підданців
І серця нашого не похитнув би.
Для нас однакові і рівні ви.
Кажі усе й душею не криви.
- Норфолк* До чого ж, Болінгброк, ти серцем підлий —
Не можеш обійтися без брехні!
Три частки тої суми у Кале
Я виплатив солдатам королівським.
Собі ж останню взяв я з повним правом:
Його величність мав відшкодувати
Усі мої видатки на дорогу
До Франції по нашу королеву.
Вдавись брехнею! Й Глостера не я
Убив — хоча сумління цим обтяжив:
Бо свій обов'язок тоді зневажив!
На вас, Ланкастерський шановний лорде,
Шляхетний батьку ворога мого,
Я з засідки заміривсь тільки раз,
І замір той гріхом на душу ліг.
Та нещодавно, йдучи на причастя,
Я вам покаявся, просив прощення
І сподіваюсь, що здобув його.
Тут винний я, а решта звинувачень
З ненависті самої впливає
Негідника, нікчем-боягуза,
І я це у двобої доведу.
Тож рукавичку кину я свою
Негіднику під ноги і, вточивши
Мечем у нього з серця кров найкращу,
Відстою чесне ймення дворянина.
Владарю, одного прошу лишень:
Призначте швидше нам випроби день.
- Річард* Я раджу вам, панове, лють згасити:
Скипілу жовч змивати слід не кров'ю.
Не лікар я, та знаю: гнів жорстокий

Лишає, хоч-не-хоч, рубець глибокий.
Утихомиртесь! Кажуть лікарі —
В цей місяць кров пускати не на порі.
Я вмовлю Норфолка, ви — сина. В парі
Край покладімо, дядю, марній чварі.

Гант В моїх літах про мир годиться дбать.
Тож рукавичку, сину, слід віддати.

Річард
(до Норфолка)
І ти йому віддай.

Гант
(до Гаррі)

Шануйся, сину,
І не ослаб мене у цю хвилину.

Річард Що ж, Гаррі, рукавичку кинь до ніг.
Норфолк Я краще кинусь сам до ніг твоїх!
Своє життя кладу перед тобою —
Життям ти володієш, не ганьбою.
Помру, а чесності моїї сіять.
Не дай ганьбі над нами панувати.
Принижено мене на безголів'я.
Отруйний спис брудного лихослів'я
Поранив душу; є на це бальзам —
Кров з серця гада.

Річард Рукавичку нам
Верни: помирять леопардів леви.
Норфолк Та плям не знімуть — від ганьби мене ви
Звільніть — від виклику відмовлюсь я.
Скарб найдорожчий — праведне ім'я,
Якщо ж воно заплямлене, — людина —
То тільки прах, то — червоняста глина.
За самовіт коштовний в сотні раз
Цінніша вірність і відвага в нас.
Моє життя — це честь; хоч на краплину
Мене позбавиш честі — я загину.
Дозволь же випробі її піддати:
Живу цим — ладен смерть за це прийняти.

Річард
(до Болінгброка)

Кинь перший рукавичку.

Болінгброк Більш нічого?
Рятуй нас, боже, від гріха такого!

Я маю впасти в батькових очах?
Перед негідником відчутти страх?
Перш ніж язик мій, зляканий даремно,
Верзтиме про відречення нікчемне,
Не звиклий до приниження цього,
За рабську вдачу відкушу його
І плюну ним, скривавленим, у вічі
Я Мобрею, в оте гидке обличчя.

Гант виходить.

Річард Нам слід повелівати — не прохати;
Коли вже не змогли ми помирить вас,
Готуйтеся в Ковентрі життям за честь
Постояти в день Ламберта святого.
Хай спис чи меч розсудить вашу люту
Ненавість — скінчить суперечку дуту.
Не миритесь? Станьте на двобій.
Хто переможе — буде той правий.
Лорд-маршал наш нехай зветить: «До збору
Лаштуйтеся: будь поединку скоро!»

Виходять.

СЦЕНА 2

Лондон. Кімната в палаці герцога Ланкастера.

Входять Гант і герцогиня Глостерська.

Гант Гай-гай, кров Вудстока, що в мене в жилах,
Сильніше, аніж ваші нарікання,
Велить помститися його убивцям.
Якщо ж покара буде у руках
Злочинців тих, що нам не покарать їх,
То небесам свою вручімо зваду;
Проб'є година, й помсти дощ гарячий
На вишугавців голови проллється.

Герцогиня Тебе не крають братні почуття?
В крові старечій не горить любов?
В Едварда сім синів з тобою разом,
Посудин сім з його святою кров'ю,
З одного кореня сім гарних віток.

Одні з них висушило вщент життя,
А інші геть повідсікали Парки;
Але мій любий муж, мій Томас Глостер...
Оця посудина з святою кров'ю
Вціліти не змогла — розлігся тріск,
І все, кінець. Посудину розбито.
Розливсь її дорогоцінний вміст.
Розквітлу, найвеличнішу із віток
Підрубано, зів'яло свіже листя
Під змахами кривавої сокири.
О Ганте, кров його — твоя то кров.
З одного лона ви, в ту саму форму
Відлито вас обох, в однім металі.
Тож знай: у Томасі й тебе убито.
У смерті батька є й твоя вина,
Бо ти не кинувсь брата рятувати.
Адже був Глостер викапаний батько.
Мовчазно стерпівши криваве вбивство,
Вказав ти стежку й до свого життя,
Як душогубові й тебе рішити.
Те, що в нікчемах ми звемо терпінням,
В шляхетних душах боягузством звать.
Тож і кажу: щоб захистить себе,
За смерть мого Глостера помстися!

Гант Розсудить хай господь ці суперечки.
Його помазаник або намісник —
Ось винуватець братової смерті,
Й покара мала б надійти з небес.
На нього я не підйму руки.

Герцогиня Ой леле, хто ж мої почує скарги?

Гант Всевишній, він-бо охоронець вдів.

Герцогиня Хіба що так. Прощай, мій добрий Ганте,
Ти їдеш в Ковентрі, щоб там побачить,
Як Герефорд і той жорстокий Мобрей
Зітнуться; і мого мужа кривди
Хай вселяться у Герефордів спис
І він прохромить Мобреєві груди!
Або ж хай Мобрея обтяжить гріх,
Щоб спина хруснула в коня під ним,
І вершник полетів сторч головою,
Й молив пощади потім в Герефорда.
Прощай же! Братова — до цього йде —
На себе в тузі руки накладе.

Гант Прощай-бо, сестро! Маю й справді їхать.
Тобі й собі бажаю я добра!

Герцогиня Одне ще тільки слово: горе, впавши,
Мов гиря,— важко підлітає вгору.
Простилась я, а знов почать не проті:
Мабуть, кінець оманливий в скорботи.
Ну що ж, уклін твоему брату, Йорку!
Здається, й все. Та ні, ти ще не їдь.
Нема чого тобі туди спішити.
Згадати маю... Але що?.. Що саме?..
До мене в Плеші хай він завіта.
Гай-гай! Маєтність вже тепер не та,
Що Йорк старий побачить? Голі стіни,
Дім-пустку, і ніде ані людини.
Сплять в безгомінні плити кам'яні.
Що Йорк почує? Замість привітання —
Мій тихий плач, мое гірке ридання.
Тож Йоркові ти передай уклін,
Але туди нехай не їде він.
Скорботи повно в кожній стороні.
Самотня, я й помру в самотині.
Прощаюсь, а гнітить так смуток цей,
Що сльози градом котяться з очей.

Виходять.

СЦЕНА 3

Зелене поле біля Ковентрі.

Арена, де має відбутися поєдинок, троп. У супроводі герольдів входять лорд-маршал і герцог Омерль.

Лорд-маршал Мій лорде, Герефорд уже при зброї?

Омерль О так, озброений і жде двобою.

Лорд-маршал І герцог Норфолк виступить сміливо
На трубний клич суперника свого.

Омерль Що ж, супротивники готові вже —
Чекають тільки на його величність.

Сурми. Входять король, з ним — вельможі: Гант, Буші, Бегот, Грін та інші.

Коли всі вже посідали, входить озброений герцог Норфолк з герольдом.

- Річард* До рицаря, лорд-маршале, звернись:
Чого це він прибув сюди при зброї?
Нехай він скаже, звати як його,
І в правоті своїй запрягнеться.
- Лорд-маршал* В ім'я всевишнього і короля
Відповідай, хто ти! Чому в ладунках?
З ким маеш битися? Причина звади?
По-рицарськи клянися — небеса
І власна доблесть захистять тебе!
- Норфолк* Я звуся Томас Мобрей, герцог Норфолк.
І, вірний клятві, я прибув сюди,—
Бог рицарю не дасть її порушити,—
Щоб честь свою відстояти і правду,
Й во славу бога, короля й нащадків
Супроти Гаррі Герефорда стать,
І, з волі божої, навласноруч
Обороняючи себе, довести:
Він зрадив бога, короля й мене.
А що правій я, вірю в захист неба!
- Сурми. Входить озброєний Болінгброк з герольдом.
- Річард* Лорд-маршале, у рицаря спитай,
Хто він такий, чого сюди прийшов,
У бойові одягшись обладунки;
І, відповідно до законів наших,
В своїй хай поклянеться правоті.
- Лорд-маршал* Хто ти? Назвись. Чого прибув сюди?
Чого з'явивсь на королівським полі?
З ким битись маеш? В чім у вас незгоди?
Правий ти? Небо захистить тебе!
- Болінгброк* Я Гаррі Герефорд, я граф Ланкастер.
Прибув сюди із зброєю в руках,
Щоб, з ласки божої, в бою довести
На цьому полі: Мобрей, герцог Норфолк,—
То підлий зрадник, ворог небезпечний
Для господи, для короля й для мене.
А що правій я — вірю в захист неба!
- Лорд-маршал* Під страхом смерті хай ніхто не сміє
Ступити на арену королівську,
Окрім лорд-маршала та офіцерів,
Що поединком мають керувать.
- Болінгброк* Лорд-маршале, дозвольте: владареві,
Уклякнувши, я руку поцілую.

Ми з Мобрсеєм нагадуєм собою
Обітницею зв'язаних прочац;
Дозвольте принагідно — перед боєм —
Нам з друзями своїми попрощатись.

Лорд-маршал Обвинувач, володарю мій, просить
Поцілувать вам руку й попрощатись.

Річард Зійдімо вниз — обіймемо його.
(До *Геррефорда*)
Кузене, скільки правди за тобою,
Хай так і пощастить тобі в двобої!
Одної крові ми: впадеш убитий —
Оплачем, та чого б ми мали мстити?

Болінгброк Спис Мобрея мені погасить світ, —
Слізьми принижувать очей не слід.
Мов сокіл той за жертвою своєю,
Метнись у бій із люттю усією.
(До *лорд-маршала*)
Дозвольте попрощатись, любий лорде,
З Омерлем теж — з кузеном благородним.
Не хворий, хоч чига на мене смерть;
А груди сповнені снаги ущерть.
На учтах найсолодша з страв — остання.
Такі ж і ці мої слова прощання.

(До *Ганта*)
О ти, земний творцю моєї крові,
Чий юний дух, відроджений в мені,
Подвійно догори мене підносить,
Щоб я звияту звисока здобув,
Зміцни тепер мій панцир молитвами,
Благословенням спис мій загостри,
Щоб тнув ворожі лати, наче віск.
Хай новим блиском Гантове ім'я
Укриється від подвигу мого.

Гант Господь тобі на поміч в правім ділі!
Мов блискавка, у герці бистрий будь.
І хай удар твій стане вдвічі дужчим
І громом з неба влучить у шолом
Підступного суперника твого!
Хай грає кров — тріумф твій неодмінний!

Болінгброк Святий Георг зі мною — я безвинний!

Норфолк Який там кине бог чи доля жереб —
Життя чи смерть, — лишуся вірним трону.
Я чесний, справедливий дворянин.

Ніколи бранець, що свободи прагне,
При золотому звільненні своєму,
Коли розірве пута рабства він,
Радіти й тішитися так не буде,
Як тішусь я тепер, перед двобоєм.
Монархові й вам, пери, друзів цвіт,
Дозвольте побажати щасних літ!
Мов жарту, мов веселощів хвилинку,
Жду чистою душею поєдинку.

Річард Мій славний лорде, прощай! Не страх —
Відвагу бачу я в твоїх очах.
Лорд-маршале, дозвольте їм почати.

Лорд-маршал Тож, Гаррі Герефорд, або ж Ланкастер,
Візьми цей спис — бог правих захищає!

Болінгброк Щодо надій — твердиня я. Амінь.
Лорд-маршал

(до офіцера)

І Томасові Норфолку дай списа.

1-й герольд І Герефорд, чи то Ланкастер Дербі,
Хай перед богом, королем, собою,
Навік себе щоб не покрити ганьбою,
Нам доведе, що Томас Мобрей зрадник
І бога, й короля, й його самого.
Хай виступить вперед і бій почне.

2-й герольд А Томас Мобрей, Норфолк, тут хай стане.
Для того, щоб не бути страхопудом,
Хай захистить себе, хай тілом ствердить,
Що Генрі Герефорд, Ланкастер Дербі,
Нікчемний віроломець перед богом,
І королем, і ним; то хай же сміло
Чекає знаку, щоб почати бій.

Лорд-маршал Заграйте, сурми! Рицарі, вперед!

Звучить сигнал до бою.

Гей, зупиніться! Кинув жезл король!

Річард Шоломи і списи хай покладуть,
І на свої вертаються місця,
Й відходять з нами. Сурми ж хай лунають.
Вернімо герцогів! Розпорядімося!

Протяглі звуки сурм.

Підходьте ближче!
Ухвала ради нашої така.
Не до вподоби нам, щоб землю цю
Було окроплено живою кров'ю.
Із жахом ми дивилися б на рани,
Що їх би родич родичу завдав.
Гадаємо: орлинокрила гордість,
Думки зарозумілі й марнославні
Та заздрощі суперництва запеклі —
Ось що штовхає вас порушить мир,
Який в колиці нашої країни,
Немов дитя, лежить в солодкім сні;
Гук барабанів, труб жахливий рев,
Погрозливо-сердитий брязкіт зброї
Його злякати і прогнати можуть
І змусять нас усіх брести по крові;
І з Англії ми виганяєм вас.
Кузене Герефорд, під страхом смерті,
Аж поки десять літ уродить поле,
Не смій вертатись в наші володіння —
Блукай вигнанцем по чужих краях!

Болінгброк Як зволите! Та сонце в вишині
Світитиме, одначе, і мені.
І променів цих золотих сіяння
Мое сумне озолотить вигнання.

Річард Знай, Норфолку! Мій присуд щодо тебе
Крутіший: важко навіть сповістити.
В твоїм житті, в годин повільнім плині
Межі не буде смуткові заслання.
Ти вигнаний навік. Під страхом смерті
Надію на повернення забудь.

Норфолк Не сподівався я почути вирок
Такий страшний з володаревих уст.
Відзнаку щедрю, не сувору кару —
Світ за очі мені кудись рушать, —
Достойний я одержать з ваших рук.
Від мови рідної, яку вивчав
Я сорок літ, відмовитися мушу,
Бо ж користатись більш не можу з неї.
Як не заграти на віолі й арфі,
Коли на них, бува, ослабнуть струни,
То чи на іншим хитрім інструменті
Добуть зумієш гармонійний звук?
Подвійні ґрати — губи й зуби — в роті,

Мов у тюрмі, замкнули мій язик.
Мов з неуків бездушних і тупих
Наглядача приставили до мене.
Я застарий, щоб леститись до няні,
Я вже в лігах, щоб стати учнем знов.
Що вирок ваш, коли не смерть німа?
Позбавиш мови — і життя нема.

Річард Не допоможе ця мольба, бо, звісно,
Вже після вироку жалітись пізно.

Норфолк Без світла батьківщини — тьма для віч.
Мене огорне нескінченна ніч.

Річард Ще раз підійдіть і дайте клятву,
Вигнанські руки покладіть на меч
І перед господом заприсягніться,—
Не перед нами, вашим королем,—
Додержати всього, що ми вам скажем:
Не будете — й хай бог допоможе вам —
Дружити один з одним у вигнанні
І бачитись, хоч би й була нагода;
Писати щось і пробувать гасити
Розпалену ще вдома ворожнечу;
Не будете ви й затівати стріч
Для тихих змов і для підступних дій
Супроти нас і нашої держави.

Болінгброк Клянусь!

Норфолк Клянусь і я всього додержатъ.

Болінгброк Ти, Норфолку, затам, що ти — мій ворог.
В цей час, якби король дозволив нам,
З двох наших душ одна вгорі б витала:
З гробниці — з тіла тлінного — її
Вже б вигнав меч, як виганяють нас.
Признайся у зраді, перш ніж вирушати.
Дорога ж дальня, грішної душі
Чого б ти мав нести важкий тягар?

Норфолк Ні, Болінгброк, як зрадник я, із книги
Життя нехай зітруть моє ім'я,
Й на небі хай не матиму я місця!
А що ти — бог, і ти, і я те знаєм.
Боюсь, розкається король невдовзі.
Бувайте! Не заблукаю у житті.
Крім Англії, весь світ — мої путі.
(*Виходить*)

Річард О дядьку, в дзеркалі твоїх очей
Сум серця бачу; смутний вираз їх
Із років десяти його вигнання
Чотири зріже.
(До Болінброк)

Шість мине, й по всьому:

Ласкаво просимо вертать додому.

Болінброк В короткім слові довгий час такий!
Зими й весни чотири вмент збігає —
Ось слово королів що означає!

Гант Владарю, дякую, що зглянувся ти
На мене й скоротив вигнання сину,
Однак мало що це дасть мені:
Покіль до місяця додасться місяць —
Покіль шість років промине, так довго
Лампаді висхлій блимать сил нема.
Її погасить нескінченна тьма.
Геть догорить — і ніч її поглине.
Так, смерть мені не дасть побачить сина.

Річард Тобі багато літ ще, дядьку, жить!

Гант Та не продовжиш ти життя й на мить:
Дні відбирають і ночі ти зугарний,
А наділить майбутнім — намір марний.
Як час покрие зморшками лице,
Вже не відвернеш ти старіння це!
Твій вирок ізведе мене зі світу,
Помру — всій Англії не воскресити.

Річард Щоб син твій їхав геть, не я прирік,
А рада — в ній брав участь твій язик.
Чого ж ти хмуришся на волю суду?

Гант Солодке нам не завше милим буде!
Якби не був суддею, я тоді
Як батько промовляв би на суді.
Якби чужинця я судив, не сина,—
Знайшла б пом'якшення його провинна.
Боявсь обмов я й вироком прирік
Своє життя і свій похилий вік.
Гадав — у вас та думка візьме гору,
Що я суджу занадто вже суворо,
А ви дали моему язичку
Завдати кривду синові таку.

Річард Прощай! Ти ж, дядьку, нагадай: він має
Відбути шість літ. Скажи, хай вирушає.

Сурми. Король Річард разом зі своїм почтом виходить.

- Омерль* Прощай, кузене! Змовчав щось? Повір,
Не пізно викласти все на папір.
- Лорд-маршал* Я не прощаюсь, лорде, їду з вами,
Земля допоки буде під ногами.
- Гант* Чого мовчиш ти, не відповідаєш,
Коли прощаються з тобою друзі?
- Болінгброк* Охоти в мене мало для прощання.
Язык не повертається, щоб вилить
У щедрім слові весь сердечний сум.
- Гант* Відсутній будеш ти короткий час.
- Болінгброк* Радить нема чого у смутний час.
- Гант* Що тих шість літ? Літа спливають швидко.
- Болінгброк* То в radoшах, а в смутку день — як тиждень.
- Гант* Вважай, що ти мандрюєш для розваги.
- Болінгброк* Хоч би й вважав, не менша туга в серці,
Бо в вимушені мандри вирушаю.
- Гант* Тоді сприймай за золоту оправу
Ходу свою тяжку: коштовний камінь —
Повернення додому — в неї вставиш.
- Болінгброк* Ні, швидше кожен втомливий мій крок
Мені сумним нагадуванням буде:
Йдучи, коштовності лишив я любі.
Науку довгу мушу відбувати
Я на чужих шляхах, аби нарешті
Діждавшись волі, вихвалятись тим,
Що день у день терпів раніш я лихо.
- Гант* Місця, куди сягає око неба, —
Щасливі гавані для мудреця.
І необхідність наділити вмій
Достойностями, а тому вважай,
Що не король тебе з країни вигнав —
Ти вигнав короля; бо горе тисне
Сильніше тих, кому терпіти важче;
Сказати б, їдеш, щоб себе прославить,
А не в вигнання; уяви собі:
Чума зависла в нашому повітрі, —

Ти вирушаєш в здоровіший край.
І уяви собі, що серцю любо
Не тут, а там, куди веде твій шлях.
Ти уяви собі: пташки — музики,
Лукá — це встелена травою зала,
Квітки — красуні, а твоя хода —
В просторій залі тій чарівний танець.
Журба не має сили дошкуляти
Тому, хто вміє з неї глузувати.

Болінгброк Чи хтось би втримав у руках вогонь,
Себе узрівши між льодів Кавказу?
Або чи можна голод заспокоїть
Уявленням, що розпочавсь бенкет?
Хіба ж потрапиш в дивну спеку літа,
Як голим кинешся в грудневий сніг?
Ні! Чим ясніше гарне уявляєш,
Тим лиш гостріше прикрє відчуваєш.
Скорботи зуб згризає нас суціль,
Прихований вливаючи в нас біль.

Гант Іди, я проведу тебе, мій сину.
Я б не затримувавсь ні на хвилину.

Болінгброк Прощай, о Англіє! Вітчизно любя,
О годувальнице, о мати рідна!
На чужині, де опинюся згодом,
Пишатимусь, що я англїєць родом.
(*Виходить*)

СЦЕНА 4

Королівський палац.

Входять одними дверима король Річард, Бегот і Грін, другими —
Омерль.

Річард Кузене мій, ми все спостерегли.
Ну, і далеко провели пошттивця?

Омерль Того пошттивця, як звете його ви,
Провів до тракту я і там покинув.

Річард А скільки при розстанні сліз проліто?

Омерль Не проливав я сліз; хіба що тільки
В лице війнув північно-східний вітер

І, може, збив із вій якусь сльозу,
Щоб скрасити нешире розставання.

Річард При розставанні що кузен сказав?

Омерль «Прощай!»
Було б мені для серця надто прикро,
Якби язик, пригніченість удавши,
Слова в могилі горя поховав,
Якби «прощай» продовжило години
Й літ до його вигнання додало,
Він мав би тих «прощай» томи грубезні;
Та він, однак, нічого не почув.

Річард Кузен він наш, але я сумніваюсь,
Щоб цей наш родич з друзями зустрівся,
Як час йому проб'є вертат з вигнання.
Ми й Грін, Буші й Бегот спостерегли,
Що герцог загравав із простим людом.
Здавалось, проникав він у серця,
Покірну виявляючи шанобу.
Перед рабами він схилявся уклінно,
До майстрових майстерно усміхавсь
І, з долею своєю примирившись,
Гадав: любов оту з собою візьме.
Перед торговкою з кошами устриць
Він капелюха зняв; двом візникам,
Що побажали доброї путі,
Улесливо зробив він реверанси.
«Спасибі, співвітчизники!» — сказав,—
Так, наче Англію він успадкує,
Немов він наших підданих надія.

Грін Пішов, і добре,— разом із думками.
Якраз настав нам дуже слухний час
Приборкати в Ірландії повстанців,
Бо дальші зволікання їм на користь,
Зате на шкоду вам, королю мій.

Річард Воліємо й самі йти на війну.
Великий двір, надмірна щедрість наша
Спустошили скарбницю, а відтак
Здять королівство мусимо в оренду.
Річні прибутки зможем витрачати
На пильні справи. А цього не старчить,—
Намісникам, залишеним удома,
Розішлемо рескрипт, щоб там усе

Як слід розвідали, і хто багатий,
Нехай трусне калиткою своєю.
Ці гроші візьмем для своїх потреб.
В Ірландію нам треба вирушати.

Входить Буші.

Буші, які новини?

Буші Старий Джон Гант раптово занедужав.
В тяжкому стані він. І просить швидше
Навідати його, владарю мій.

Річард А де він?

Буші В Ілі-Гаузі тепер.

Річард О боже, лікаря його навчи,
Щоб допоміг йому зійти в могилу.
Це дасть нам кошти одягти солдатів,
Що на війну в Ірландію ітимуть.
Панове, завітаємо до нього!
Дай боже, кваплячись, прийти запізно!

Всі Амінь!

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА I

Лондон. Кімната в Ілі-Гаузі.

Входить хворий Гант із герцогом Йорком та іншими.

Гант Король прибуде? Хочеться востанне
Вдихнуть пораду в юний ум хисткий.

Йорк Не дуже ви турбуйтеся про це:
Він все одно не зважить на поради.

Гант Одначе, кажуть, слово передсмертне
Вагоміш і промовистіш лунає.

Як слово з болем — то правдиве слово.
А правда марною не зробить мову.
І шепіт тих, хто йде у небуття,
Гучніший за юначе торохтіння,—
Вражає більше смерть, а не життя,
Ясніш сія призахідне проміння,
Акорд кінцевий вже не набрида
І в пам'ять нашу глибше запада.
Моїх порад — сприймав їх Річард глухо,—
Можливо, перед смертю хоч послуха.

Йорк Ні, лестощі йому заткнули вуха,
Хвала, що й мудрим людям часом люба,
Ті вірші любосні, що їхню труту
Впивати слухом полюбляє юність,
Препишної Італії звичаї,
Що їх народ наш, забарний, незграбний,
Мавпує запізнило та невміло.
Щось тільки вигулькне нове у світі —
Безглузде і нікчемне — то дарма,—
Вже королю й нашіптують на вухо.
До тих з порадами звертатись годі,
У кого розум з примхами у згоді.
Цьому не вкажеш,— він вже вибрав путь.
Тобі сказати правду не дадуть.

Гант Мені здається, я — пророк новітній,
Тож перед смертю я йому віщую:
Сваволя необачна ця урветься!
Шалений племінь спалить сам себе!
Дрібні дощі триваліші, ніж грози.
Хто швидше скаче, втомиться скоріш.
Подавиться той, хто ковта захланно,
І марнолюбство — пожирач багатств —
Себе самого принесе у жертву.
Цей королівський трон, цей славний острів,
Велична ця земля, оселя Марса,
Нагадає собою рай, Едем.
Це — створена природою твердиня
Від пошестей заразних і війни.
Щасливе плем'я, хоч і світ малий;
Коштовний камінь це в оправі моря,
Яке віки надійним служить муром,
Чи пак для дому ровом захисним
Від заздрощів нещасніших країн;
Це — наша Англія благословенна,

Це — мати й годівниця королів,
Родів могутніх, що наводять страх,
Відомих подвигами бойовими.
На славу рицарства і християнства
Далеко від вітчизни і від дому,
Аж у краю затятих іудеїв,
Там, де Марійного сина гроб,
Захисника, спасителя людей.
Ця дорога країна любих душ,
Шанована і добре знана в світі,—
Вмираючи, кажу,— в оренду здана,
Немов занедбане якесь помістя.
Омиваний здсвкола грізним морем,
Скелястий острів Англії зумів
Нептуна витримать облогу — нині ж
Заплямував себе, покрав ганьбою,
В пергаментну потрапив кабалу.
Хотіла Англія перемагати —
Перемогла вона себе саму.
Якби умерла ця ганьба зі мною,—
Йй-богу, мав би смерть таку за щастя.

Входять король Річард і коралева, Омерль, Буші, Грін, Бегот, Росс та Віллобі.

- Йорк:* Прибув король; будь лагідний — він юний;
Гарячих лошаків гнівить суворість.
- Королева:* Як благородний дядя поживає?
- Річард:* Скажіть, будь ласка, як здоров'я Ганта?
- Гант:* Здоров'я Ганта? Хоч хвалить, хоч ганьте!
Я схуд, я виснажився й зовсім висох:
Примушувала постувать журба.
А в піст хіба не висохнеш у скіпку?
Я ради Англії весь час не сплю,
А хто не спить — у скіпку висиха.
Утіха живить багатьох батьків,
Я ж постував, не бачачи синів;
Я через тебе, постував і сох
І висох для могили, сам — могила,
Якій дістався лиш самий кістяк.
- Річард:* Ще хворий тонко так словами грає?
- Гант:* Та ні, глузує з себе, наборак:
Ти ждеш, покіль із світом я прощуся?
То ж, щоб полестити тобі, сміюся.

Річард Це що, вмируші лестять так живим?
Гант Живі так лестять тим, хто помирає.
Річард Сказав ти — перед смертю лестиш нам.
Гант Вмираєш ти, тому заслаб я й сам.
Річард Живий, здоровий я, ти ж справді хворий.
Гант Творець все знає: бачу, хворий ти.
Тож я й заслаб, бо бачу, що ти хворий.
Твоя земля — тобі за смертну постіль.
Вважають всі, лежиш в ній нездужалий.
Це ти ж бо, найдовірливіший з хворих,
Погодився на те, щоб кволе тіло
Ті гоїли, хто ран тобі завдав.
І тисяча облесників сидить
У тебе під короною; хоча
Вона і щільна обідком, під нею
Так порожньо, як на твоїй землі.
Якби-то дід твій око мав пророче
І передбачив, що онук його
Посміє вигубить його синів,
Позбавив влади б він тебе раніш,
Щоб ти тепер не зазнавав ганьби.
Небоже, хай би й світом правив ти,
Принизливо свій край здавать в оренду;
А ти ж не світом — краєм володієш!
Чи ж можна ще ганебніше чинить?
Англійський дідич ти, а не король:
Покірний раб орендних зобов'язань,
І ти забав...

Річард Недоумку старий!
Гадаєш, що коли вже ти в гарячці,
То можеш холодно повчати нас,
Щоб наші щоки раптом зблідли в гніві
Й кров королівська схлинула з лиця?
Клянуся величчю свого трону,
Не був би ти Едварда-діда сином,
То враз за те, що мелеш язиком,
З пліч непоштивих голова б злетіла!
Гант Ні, не щади мене, Едвардів сину,
За те, що й він, і я — сини Едварда.
Таж ти вже вивергнув, мов пелікан,
Ту світлу кров і нею впивсь доп'яна:
У цьому брат мій, Глостер добросердий,—

Втіш, господи, його безгрішну душу,—
За неспростовний доказ може бути:
Едварда кров пролиту як забути?
Стань заодно з хворобою моєю,
Щоб, наче старості хмурна пора,
Жорстокістю зітнути всохлу квітку.
Помреш і сам, та не помре ганьба,
І знати це — страшна твоя судьба!
Мій шлях — до ліжка, з ліжка — до могили.
Живуть хай ті, що честю дорожили!
(*Виходить, підтримуваний слугами*)

Річард Вмирай, старий хто й розумом віджилий.
Ти й тим, і тим підходиш до могили.

Йорк Прошу слова його, королю мій,
Віднести на хворобу й літній вік.
Він любить вас, як Герефорд, як Гаррі.
Якби ж був тут, не скнів він у покарі!

Річард Авжеж: від того цей не відстає,
А я — від них; хай буде так, як є.

Входить Нортемберленд.

Нортемберленд Володарю, від Ганта вам поклін.

Річард Він мовив щось?

Нортемберленд Нічого, й так все ясно.
Язык його — безструнний інструмент,
Слова й життя — все вичерпано вмент.

Йорк Тепер і Йорк услід йому подається!
Смерть — прикрість, але в ній кінець нещастя.

Річард Дозрілий плід сам пада, і його
Збіг час,— про це й казати нема чого.
А нам — в похід, тож про війну ірландську:
Ми кернів маєм витіснити патлатих,—
Тих, що живуть, немов гадюки, там,
Де інше гаддя жити б не змогло.
Велике діло вимага затрат,
Тому повинні ми заволодіти
Рухомістю, прибутками й скарбами,
А ще й столовим сріблом дядька Ганта.

Йорк Чи довго буду біль терпіть жорстокий?
З обов'язку страждать мені допоки?
Смерть люта Глостера, вигнання Гаррі,

Докори Ганта, Англії знегоди,
Завади, що спіткали Болінгброка
В час шлюбу, й те, що я зазнав неласки,—
У жодній зморшці на своїм лиці
Не виявив я мук при владареві.
З Едвардових синів останній я,
А первісток — твій батько, принц Уельський:
Він на війні лютіший був, ніж лев,
А в мирні дні ягнати не було
Смирнішого, ніж цей юнак шляхетний.
Лицем своїм ти — викапаний батько,—
В твоїх літах такий він вигляд мав.
Коли і супився, то на французів,
А не на друзів; що рука його
Десь здобула, те й тринькав, а не те,
Що батько-переможець приєднав:
Коли й багряв він часом руки кров'ю,
Була то кров не друзів — ворогів.
О Річарде! Смутний сьогодні Йорк.
А то б не висловив цих порівнянь.

Річард Що, дядьку, хочеш цим сказати?

Йорк

Прошу

Пробачить, якщо ласка, а як ні,
То що ж, я й так вдоволений цілком.
Ви хочете в вигнання Геррефорда
І спадщину, й права прибрати до рук?
То Гант не вмер? А Гаррі не живий?
Гант помиливсь? І Гаррі не правий?
З них перший не достойний спадкоємця?
А спадку не достойний син його?
Позбавиш Геррефорда прав, то й час ти
Позбав і хартій, і звичайних прав,
Щоб «завтра» не змогло змінити «сьогодні»;
Не будь самим собою, — королівський
Хіба престол посів ти не спадково?
Клянусь, — господь не дасть сказати неправду! —
Як Геррефорда ви несправедливо
Позбавите всіх прав і, захопивши
Його листи надавчі — ті, що він
Через повірників своїх представить
Про введення в законне володіння,
І як відкинете його присягу, —
На сотні нарветися небезпек
І втратите серцець прихильних стільки ж,

Та ще й навієте мені думки,
Що несумісні з вірністю і честю.

Річард Хай буде так! Захопим все одно
Столове срібло, землі і майно.

Йорк Монарху, до побачення поки що.
Не знаю, що нас жде в годину ближчу.
Та як погане чиниться, мабуть,
Нічому доброму з цього не быть.

Річард До графа Вілтшіра спішіте, Буші,
Хай в Ілі-Гауз він хутчіш прибуде
Й нагляне тут за всім. Бо завтра ми
В Ірландію рушаєм — саме час!
Тому, покіль ми будемо відсутні,
Поставимо правителем англійським
Ми дядька Йорка: справедливий він,
Доброрядний і любив нас завжди.
Ходімо, королево! Завтра ж ідем.
Не треба сумувати — ще ж є час.

Сурми. Король, королева, Омерз, Буші, Грін та Бегот виходять.

Нортемберленд Гай-гай! Ланкастер, герцог, вже помер.

Росс Однак живе: тепер-бо герцог — син.

Віллобі Хіба за титулом — не за багатством.

Нортемберленд Багатим би йому по праву бути.

Росс Хай краще мовчки серце розірветься,
Ніж вільнодумствувать я мав би тут.

Нортемберленд Ні, все кажи, і хай тому заціпить,
Хто б злісно скористався з слів твоїх!

Віллобі Чи не про Герефорда йтиме річ?
Якщо це так, сміливо говори;
Я радий буду гарне щось почути.

Росс Нічого доброго зробити не можу.
За добрий вчин сприйміть хоч співчуття,
Що спадщини позбавлено його.

Нортемберленд Клянусь, ганьба — чинить несправедливість
Над принцом крові, як і багатьма
З вельмож в занепадаючій країні.
Король безвладний — ним безчесно правлять
Облесники; шепнуть йому на вухо

З ненависті на когось там із нас,—
І переслідувать він починає
Всіх нас, дітей і спадкоємців наших.

Росс Простих людей податками обдер,
Настроїв проти себе, і дворян,
Караючи пенею за незгоди,
Настроїв він так само проти себе.

Віллобі І що не день — все нові й нові здирства,
Пожертви різні, не збагнеш, які.
О господи, до чого дійдем ми?

Нортемберленд І не війна пустошила скарбницю!
Він повкладав принизливі угоди
Й набуте предками пустив на вітер:
Нам важчий мир його від їхніх війн.

Росс Держава в графа Вілтшіра в оренді.

Віллобі Король збанкрутував, геть розоривсь.

Нортемберленд Над ним ганьба й нікчемна смерть нависли.

Росс Не має грошей на війну ірландську,
Хоча й здира обтяжливі податки,
Ще й герцога-вигнанця він грабує.

Нортемберленд Свою рідню,— король-бо звироднів!
Та, лорди, слух наш бурі шум вловив;
А втім, до захистку не біжимо;
Ми бачим — вітер в наші б'є вітрила,
І не згортаєм їх, спокійно гинем.

Росс Ми бачим, краху нам не оминуть,
І небезпеку знову накликаєм,
Причину терплячи свого краху.

Нортемберленд А я, одначе, і в очницях смерті
Ловлю життя промінчик, та не смію
Сказать, коли утішна буде вість.

Віллобі Скажи хоч щось, адже ж ми не таїлись.

Росс Спокійно говори, Нортемберленде.
Дивись на трьох нас так, немов на себе;
Все думаєш? Та будь сміливіш з нами.

Нортемберленд Ну що ж: я з Порт-ле-Блана, що в Бретані,
Одержав новину цікаву: Гаррі,
Наш Герефорд, а з ним і Ренольд Кобгем,
Який недавно Ексетера кинув,

І брат його, раніш архієпископ,
Сер Томас Ерпінгем і сер Джон Рамстон,
Джон Норбері, Уотртон, Френсіс Койнг,—
Бретонський герцог забезпечив їх:
Дав вісім кораблів і вояків
Три тисячі; пливуть сюди і хочуть
До берега північного причалить:
Вони вже тут були б, але чекають,
Щоб вирушив в Ірландію король.
Якщо ви проти рабського ярма,
За те, щоб відростить вітчизні крила,
Заставлену корону повернути,
Обтерти скіпетр золотий від пилу
І відновити велич королівства,—
Під мури Ревенсперга мчить зі мною;
Коли ж хоробрості бракує вам,
Лишайтеся і мовчіть, поїду сам.

Росс На коней! Викликає ляк огуду.
Віллобі Як кінь не підведе, там перший буду.
Виходять.

СЦЕНА 2

Королівський замок.

Входять королева, Буші та Бегот.

Буші Ясна володарко, смутні ви надто,
Дарма, що обіцяли королю
Думкам гнітючим не давати волі
Йї підтримувать в собі веселий настрій.

Королева Король схотів так, я й пообіцяла,
Йї сама так хочу, а здійснить не можу.
Я не збагну, чому зустріти маю
Я гостя-горе, шойно попрошавшись
Із любим Річардом; мені здається,
Те горе не родилось, хоч дозріло
У лоні долі, і воно вже близько:
Якийсь я чую трепет і гіркоту,
Сильнішу від розлуки з королем.

Буші В гіркоти двадцять може быть відтінків:
Не завжди відображення правдиве;

- На щось поглянути крізь скло сльозин —
 Воно роздробиться на безліч скалок.
 Як на малюнок хитрий глянуть прямо —
 Зиллеться все; коли зирнеш навскіс —
 Усе розгледити; пані, скося й ви
 На чоловіків дивитесь від'їзд,
 Тому й сумні, і — марно ллються сльози.
 Але це — тїнь того, чого нема.
 Скорбота ваша надто вже велика.
 Оплакуйте лиш виїзд чоловіка.
 А інше все — фальшива гіркота.
 В сльозах ви і за явне, й за уявне.
- Королева* Воно, можливо, й так; а втім, душею
 Я переконана у протилежнім;
 І не повинна б, а сумую тяжко.
 В задумі я, однак без дум,— хмурне
 «Ніщо» відлякує й страха мене.
- Буші* Ви це «ніщо» навіяли собі.
- Королева* Та ні, навіювання все ж походить
 Від давніх прикрощів. Не те зі мною:
 Моя скорбота виникла з нічого,
 Або є щось в нічім, того й журюсь:
 Негадане мені дістатись має;
 Не знаю, зватись як насланню тому,
 Але що лихо це — мені відомо.
 Входить Грін.
- Грін* Володарко, хай береже вас бог!
 Надіюсь, не відплив іще король?
- Королева* Чого б? Надійтесь краще, що відплив.
 Спішив і покладав на це надії.
 Чому надієтесь, що не відплив?
- Грін* Король, надія наша, власне військо
 Вернуть би мав, повергши в безнадію
 Того, хто висадивсь на землі наші.
 В вигнанні жити Болінгброк не згоден,
 І з військом він безпечно вже прибув
 У Ревенсперг.
- Королева* Над нами зглянься, боже!
- Грін* І все це, пані, правда; що найгірше —
 Нортемберленд із рідним сином Персі
 І лорди Росс, і Віллобі, й Бомонд
 Втекли разом із друзями до нього.

- Буші* Чому бунтівників з Нортемберлендом
Ви зрадниками не оголосили?
- Грін* Оголосили, а тоді граф Вустер
Зламав свій жезл і зрікся привілеїв,
Та, прихопивши слуг, утік і він
До Болінгброка.
- Королева* Мого ти горя, Гріне, повитуха,
А туги плід понурій — Болінгброк:
Душа моя предивно розродилась;
Я в час тяжких пологів додала
До горя нове горе, сум — до суму.
- Буші* Чого впадуть в розпуку вам?
- Королева* Чи ж хто
Завадить в цьому? Ворогую я
З надією — оманлива вона.
Брехнею смерть віддаює мені,
Яка нитки життя урвала б враз,
Коли б такої не було підтримки.
- Грін* А ось і герцог Йорк.
- Королева* Із знаками війни довкола шиї,
Із заклопотаністю ув очах!
Входить Йорк.
Скажи щось, дядьку, втішне, ради бога.
- Йорк* Вчинивши так, я вдався б до неправди.
На небі втіхи; на земнім падолі
Одні лиш муки, клопоти та біди.
Звитяг ваш чоловік шука за морем,
А вдома втратить може геть усе.
Зоставлений підтримувать країну,
Я, кволий дід, ледь на ногах стою.
З переситу, знать, настає нудота.
Час випробувать друзів-лестунів.
Входить слуга.
- Слуга* Мій лорде, син ваш вирушив у путь.
- Йорк* То й що? Нехай, куди хто хоче, їде.
Дворяни зникли, збайдужілий люд,
Боюсь, на боці Герефорда стане.
Злітай у Плеші, до сестри моєї,
До леді Глостер: тисячу хай фунтів
Пришле. Ось на каблучку!

Слуга Мій лорде, ясний пане, не сказав я:
Сьогодні заїздив туди я вранці.
Вість відтіля вас має засмутить.

Йорк Що, мій слуго?

Слуга Застав я герцогиню вже померлу.

Йорк Помилуй, господи! Щоб стільки горя
Звалилось раптом на стражденну землю!
Я вже не знаю, що й робити. Ах,
Нехай би і мені король також,—
Звичайно, не через мою невірність,—
Зітнув був голову,— не тільки брату!
Чи послано в Ірландію депешу?
Де стільки грошей взяти на ту війну?
Ходімо, сестро, чи небого, власне.
А ти, слуго, додому їдь — добудь
Вози, щоб зброю зібрану доставить.

Слуга виходить.

Скажіть, панове, зберете людей?
Якби я знав, як у безладді цім,
Що з ним зіткнувся я, навести лад!
Чи зможу осягнути щось? Обидва —
Мої найближчі кривні; цей — король,
Присяга і обов'язок велить
Оборонити його; а другий з них —
Мій небіж, скривджений вигнанням з краю.
Сумління змушує за нього стати.
Щось нам зробити слід... Ходім, небого.
Панове, йдіть, хутчій зберіть людей
І з ними поспішіть у замок Барклі.
А я у Плеші маю побувати;
Час підганя, а тут, як на біду,
Скрізь рейвах, і ніде нема ладу.

Йорк і королева виходять.

Буші Із вітром вість в Ірландію полине,
А не звідтіль. Зібрати збройні сили,
Щоб виступить супроти сил ворожих,
Не так-то просто.

Грін До короля близькі ми, й це наблизить
До нас ненависть ворогів його.

Бегот Непевний люд: уся його любов
У капшуках; а хто їх спорожняє,
Сповня йому ненавистю серця.

Буші Чекає короля загальний осуд.
Бегот Такий же осуд жде на нас, бо ми
Були приборниками короля.
Грін Я в Брістолі у замку заховаюсь:
Граф Вілтшір вже прибув, чекає там.
Буші Також і я подамсь туди; єдине,
Чого чекать від потолочі слід,—
Вона усіх нас розтерзать готова.
Ви з нами їдете, Беготе, правда ж?
Бегот В Ірландію, до Річарда майну.
Якщо передчуття правдиві, знайте:
Ми більш не стрінемося, прощайте!
Буші А може, Йорк подужа Болінгброка?
Грін Що, Йорк? Ова! Що має він зробити,
Це так, немов піщинки полічити
Чи випить океан. Плече в плече
Один з ним буде, тисяча — втече.
Прощайте раз назавжди, і по всьому.
Буші Ще стрінемося.
Бегот Боюсь, не бути цьому.

Виходять.

СЦЕНА 3

Поле в Глостершірі.

Входять Болінгброк і Нортемберленд із військом.

Болінгброк Мій лорде, чи до Барклі ще далеко?
Нортемберленд Мій благородний лорде,
Повірте, в Глостершірі я чужий:
Високі пагорби, нерівний шлях —
І ніби довшими здаються милі;
А втім, промови ваші, наче цукор,
Дорогу осолоджують мені.
Гадаю, важчою здалася путь
Із Ревенсперга в недалекий Котсволд
Для Росса, Віллобі і тих, хто з ними,
Без супроводу вашого, аніж
Моя тяжка й виснажлива мандрівка.

Та шлях їм підсолоджує надія
На те, чим нині володію я;
Надіятись на радість — це не менше
Самої радості; втомилась лорди,
Надія ж їм скорочує дорогу;
Ну, а мені, звичайно, те, що їду
У вашім благороднім товаристві.

Болінброк Та ні, дорожче ваше добре слово
Мойого товариства. Хто то йде?

Нортемберленд Це ж син іде мій, юний Гаррі Персі.
Його прислав, напевне, Вустер, брат мій.

Входить Персі.

Ну, як там Гаррі, дядько?

Персі Гадав, довідаюсь про це у вас.

Нортемберленд Невже ж це він не біля королеви?

Персі О ні, мій лорде: він залишив двір,
Зламав свій жезл і розпустив усю
Двірцеву челядь.

Нортемберленд Що ж це спонукало
Його до отаких поквапних дій?
Коли ми бачилися з ним востаннє,
У нього зовсім інший настрій був.

Персі Адже ж вас зрадником оголосили.
Мій лорде, він поїхав в Ревенсперг,
Щоб там до Герефорда приєднатись;
Мене у Барклі він послав розвідать,
Які зібрав там сили герцог Йорк,
Щоб потім я прибув до Ревенсперга.

Нортемберленд Невже ти Герефорда не впізнав?

Персі Ні, батьку, чи того впізнати можливо,
З ким не знайомий ти? Наскільки знаю,
Не бачив я в своїм житті його.

Нортемберленд Це герцог Герефорд, запам'ятай.

Персі Мій любий пане, я до ваших послуг,
Такий, як є, — без досвіду, зелений;
Та з часом, як доскочу старших літ,
До послуг я і до заслуг дозрію.

Болінброк Спасибі, любий Персі, запевняю,
Вважаю особисто я за щастя

- Про ширих друзів завжди пам'ятати.
З моєю долею дозрієш ти,
Ї вона твоїй любові буде вдячна.
І ось тобі моя рука — печатка,
Якою скріпимо сердець угоду.
- Нортемберленд* Чи звідсіля до Барклі ще далеко?
Як Йорк і бойовий його загін?
- Персі* Он за деревами отими й замок.
Три тисячі оружних в нім людей;
У замку лорди Сеймур, Йорк та Барклі,—
Із знаті більш нікого там немає.
- Нортемберленд* Ось ідуть лорди Віллобі і Росс —
Червоні лиця, у крові остроги.
- Входять Росс і Віллобі.
- Болінгброк* Вітаю вас. Я знаю, до вигнанця
Навскач ви мчали. Та моя скарбниця —
Сама лиш вдячність; стану я багатшим,
Одержите за труд винагороду.
- Росс* Для нас багатство — те, що ви тут є.
- Віллобі* Що нам дістатися вдалось до вас.
- Болінгброк* Одвічно за скарбницю в бідних вдячність;
Як мій талан до зрілих літ сягне,
Тоді я зможу й щедрим стати. Хто це?
- Нортемберленд* Гадаю я, що це іде лорд Барклі.
- Входить Барклі.
- Барклі* Я, Герефорде, вам привіз послання.
- Болінгброк* Ланкастер я — ось відповідь моя;
Заради титулу цього й вернувся,
Аби в устах у вас його знайти
До того, як щось певне відповісти.
- Барклі* До помилки не дійде; вашу гордість
Я титулу не стану позбавлять:
Прийшов я,— байдуже, як ви зветесь,—
Від регента англійської землі.
Вельможний герцог Йорк послав мене
Довідатися, що штовхнуло вас,
Покіль немає короля із нами,
Порушить мир оружною рукою.

Болінгброк Відповідатиму не через вас,—
Та ось сам герцог.

Входить Йорк з почтом,

Благородний дядю!

(Стає на коліна)

Йорк Мені покірність серця покажи,
А не колін: схиляння їх облудне.

Болінгброк Ах, добрий дядю мій!

Йорк Овва! Овва!

Недобрий я, і я тобі не дядько,—
Не дядько зраднику; та й слово «добрий»,
Осквернене, з недобрих уст злетіло.
Скажи, вигнанче, як твоя нога
Ступити сміла на англійську землю?
І навіть більше: як пройти посмів
По краю нашому ти стільки миль?
Хто право дав тобі лякати села
Війною, брязкотом настирним зброї?
Тому з'явивсь ти, що король не вдома?
Дурний хлопчиську, таж король лишився!
Знай: він у мене вклав свою могуть.
Якби я юний був і запальний,
Як в час, коли твій батько, Гант хоробрий,
Що Принца Чорного,— той був, як Марс,—
В багатотисячних французьких лав
Відбив, умить звелася б ця рука,
Тепер паралізована,— й тебе
Я покарав би за твою вину!

Болінгброк Скажіть мені, яка моя вина,
У чім, мій дядьку, поляга вона?

Йорк В найгіршому, що тільки може бути,—
В злочиннім бунті, у ганебній зраді:
Вигнанець, ти вернувсь на батьківщину
Ще до закінчення свого строку
І виступив супроти владаря.

Болінгброк В вигнання я пішов як Герефорд,
А повернувсь Ланкастером назад.
Благаю, ваша світлосте, мій дядю,
Поглянути на біль мій безсторонньо.
Ви — батько мій: мені здається, в вас
Старого Ганта бачу; тож, мій батьку,
Чи ж ви б дозволили, щоб був ваш син

Приречений тинятися по світу,
Щоб і права, й високі привілеї
Його дістались вискочням якимсь?
Тоді навіщо я родивсь на світі!
Як мій кузен — король англійський, я
Стать герцогом Ланкастерським повинен.
Є син у вас, Омерль, кузен мій знатний.
От уявімо: вмерли ви, не Гант,
І цих принижень завдано Омерлю,—
Знайшов би він у дядьку Ганті батька.
Той виступив би проти кривд його.
Позбавлено ж тут спадщини мене,
А мав же я надавчий лист на неї;
Забрали в мене батькове майно
І, прикра річ, його порозкрадали.
А як би ви вчинили? Я, вигнанець,
Звернувся в суд, але дістав відмову;
Тож особисто я прибув сюди,
Щоб пред'явить на спадщину права.

Нортемберленд Аж надто тяжко скривджений Ланкастер.

Росс О світлосте, його підтримать треба.

Віллобі Його добром звеличено падлюк.

Йорк О лорди Англії! Скажу таке:
Із співчуттям я вислухав про кривди,—
Усе, що міг, робив задля небожа,
Та він прибув із зброєю в руках
І з боєм намагавсь прокласти шлях;
За правоту неправедно боротись
Недозволено, й ви, котрі на бунт
Підбурили його,— всі бунтарі.

Нортемберленд Присягся ж герцог, що прибув сюди
По власність втрачену, й не дивина —
Ми поклялись йому допомогти.
Клятвoporушнику ж добра не знати!

Йорк Ну й ну! Я бачу наслідки цих війн;
Змінить не можу їх, зізнатись мушу:
Вояцтво слабосиле, в краї безлад;
Клянусь своїм життям, якби я міг,
Схопив би всіх вас і віддав покірно
У милостиві руки короля;
Та не спроможний це зробить; тож знайте:
Я осторонь лишуся. Прощавайте!

Як зволите, то завітайте в замок,
Щоб відпочити і перебути ніч.

Болінброк Запрошення це, дядьку, ми приймаєм;
Та пропонуємо вам їхати з нами
До замку, в Брістоль, кажуть, ніби там
Сидять з поплічниками Буші й Бегот,
Ця гусінь, хижі ці пожирачі:
Іх, мов бур'ян, я знищити поклявся.

Йорк Подумаю — спішить нема резону;
Негідно бути порушником закону,
Ні друг, ні ворог ваш я — все одно
Вернуть минулого нам не дано.

Виходять.

СЦЕНА 4

Табір в Уельсі.

Входять граф Солсбері і капітан загону валлійців.

Капітан Мій лорде, стоїмо вже десять днів,
І земляків ледь стримати вдається;
Від короля вістей немає й досі,
Тож ми розійдемося. Прощавайте!

Солсбері Валлійцю вірний, ще побудь хоч день:
Король на тебе лиш покластись може.

Капітан Він, певно, вмер. Не будем зоставатись:
Лаврові в нас дерева повсихали,
Зірки лякає метеорів блиск,
І місяць блідолиций обагрився.
Звістують лихо нам жахне пророки;
Багаті — в смутку, потолоч танцює:
Ті втратити бояться власний статок,
Цям завдяки війні грабунки світять;
Жде королів падіння або смерть.
Прощайте, земляки нас залишають,
Бо короля за мертвого вважають.
(Виходить)

Солсбері Ох Річарде, з важким дивлюся серцем:
Твоя колишня слава, ніби зірка,

Дололу падає із небозводу.
Сідає сонце з слізьми на виду —
Віщує бурю, розбрат і біду.
До ворогів твої тікають друзі —
Недолі тьма сплива на виднокрузі.
(*Виходить*)

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА I

Табір Болінгброка перед Брістолем.

Входять Болінгброк, Йорк, Нортемберленд, Росс, Персі, Віл-
лобі з полоненими Буші та Гріном.

Болінгброк Вперед ведіть їх.
Не буду вас терзати, Гріне й Буші:
Небавом з тіл відлинуть ваші душі!
Про згубу, що несли ви у житті,
Було б немилосердно довго мовить,
Але, щоб змити вашу кров із рук,
Відкрию смерті вашої причини:
З пуття ви збили принца й короля,
Походженням і вдачею щасливця,
Зробили нещасливим, зіпсували.
Розпуста, спосіб бавить час вадкий
Його від королеви відірвали.
Не стало згоди на високім ложі,
Так в королеві і краса зів'яла
Від кривд тяжких, що ви їй завдали.
Сам принц я за походженням, близький
До короля, адже любив його;
Мене ж ви оббрехали перед ним, —
Зігнули шию, щоб терпів знуцання,
Примусили зітхати на чужині
І споживати вигнання хліб гіркий,
Самі ж шукали втіх в моєї леді,
Вирубували парки і ліси,
Фамільний герб з моїх зірвали вікон;

Те, чим я вирізнявся, ушент зітерли.
Хіба що кров моя та людська пам'ять
Мое походження засвідчать знатне.
Отож і згадане, і інше все
Виносить смертний вирок вам. Нехай
Ведуть їх і обох на смерть скарають.
Проте жаданіша для мене смерть,
Ніж Болінгброк для Англії. Прощайте!

Грін Я радий: небо прийме наші душі,
Несправедливих же чекає пекло.

Болінгброк

(до Нортемберленда)
Мій лорде, хай на той світ пустять їх.

Нортемберленд та інші з полоненими виходять.

То королева, дякую, в вашім домі?
Заради бога, дбають хай про неї.
Скажіть, вітаю я її сердечно,
Йй передайте мій низький поклін.

Йорк Шляхетного послав я чоловіка,
Щоб йй від вас вручив листи ласкаві.

Болінгброк Спасибі. Нам до бою треба стати
З Глендауером і всіма, хто йде з ним.
Робота спершу, потім буде свято!

Виходять.

СЦЕНА 2

Уельське узбережжя. Видніє замок.

Дріб барабанів, сурми і знамена. Входять король Річард, єпископ Карлейльський, Омерль і солдати.

Річард Цей замок називається Барклофлі?

Омерль Повітря — мед! Від радості я плачу
Після плавби в розбурханому морі.

Річард Не міг би й жити — від радості я плачу,
Що в королівство власне повернувсь.

О любя земле, я тебе вітаю,
Хоча й топтались по тобі копита,—
Бунтівники ж гасали тут на конях,—
Як мати після довгої розлуки
З сльозами й сміхом пригорта дитину.
Ридаю і сміюсь, о рідна земле,
Долоні простягаючи, звертаюсь:
Ти ворогів монарха не годуй...
Зажерливості їх не потурай;
Хай павуки, що з тебе тругу ссуть,
Й товсті ропухи шлях їм перетнуть,
Звалившись клятим зрадникам під ноги,
Не дай їм по собі ступить і кроку;
Всіх кропивою ворогів жали;
Зриватимуть у тебе з лона квітку,—
Прошу тебе, гадюці сховок дай:
Її роздвоений язик нестиме
Загибель недругам твого монарха.
Не смійтесь, лорди, з заклинань безглузких:
Земля скоріш очутиться, каміння
Вояцтвом швидше стане, ніж король ваш
Здригнеться, стрівшись з бунтівниками.

Єпископ Та сила, що на трон вас піднесла,
Як короля вас захистить спроможна.
Чим небо наділило, скористатись
Годиться, нехтувати цим не слід;
Адже, як небо хоче, ми ж не згодні,—
То позбавляємо себе рятунку.

Омерль Сказать він хоче: дієм надто мляво;
Допоки ми безжурні, Болінгброк
Росте на силі, спершися на друзів.

Річард Кузен тривожиться? Чи ж ти не знаєш,
Що саме в час, як пильне око неба,
Сховавшись, осява південну кулю,
Розбійники і злодії виходять,
Щоб убивать і грабувать сміливо.
Та, ледь з-за обрію земного вставши,
Воно залле вогнем верхівки сосен,
Загляне сяйвом до печер злочинних,
Де вбивства, зради чиняться й гріхи,
Ледь буде ночі зірвано покров,—
Вони постануть голі і тремтячі.
І Болінгброк, цей зрадник, лиходій,
Якого ніч спливла в п'янім розгулі,—

Тоді були ми саме в антиподів,—
Як тільки вгледить, що на троні знов ми,
Почервоніє від ганьби і страму:
Для нього буде світло дня нестерпним,
Він затремтить від власного гріха.
Не змиє воді розбурханого моря
З помазаника владаря елею;
Людському слову зроду не змістить
Намісника, призначеного богом;
За тих, кого примусить Болінгброк
На золоту корону крицю звести,
Владика неба Річардові дасть
Небесних ангелів; де ангел б'ється,
Злочинець пада: бог стоїть за право.

Входить Солсбері.

Бітаю вас! Далеко ваші сили?

Солсбері

Не ближче і не далі, мій владарю,
Від кволої руки цієї; відчай
Велить мені сказати про небезпеку.
Боюсь, що ти на день спізнився з ділом
І тим всі дні життя свого затьмарив:
Час поверни, відклич вчорашній день,
І двадцять тисяч вояків вернеться.
А нині... Дню цьому не будеш радий:
Позбудешся маєтків, друзів, влади.
Валлійці думали, що мертвий ти,
Й до Болінгброка вститли перейти.

Омерль

Спокійно, мій королю, чом бліді ви?

Річард

Бо двох десятків тисяч грала кров
У мене на лиці. Вони втекли,—
І, поки кров та не нарине знов,—
Не збудусь блідості й в очах імлі.
Тікайте, прагне хто безпеки нині.
Знає, час завдав ганьби моїй гордині.

Омерль

Владарю, прошу, пам'ятайте, хто ви.

Річард

Я вже забув. То хто ж я? Не король?
Ти спиш? Прокиньсь, монарху-боягузе!
Твоє ім'я замінить двадцять тисяч!
Ставай до зброї, ймення королівське!
Людці грозять твоїй високій славі.
О друзі, не занепадайте духом!
Ми не великі? Хай великі будуть
Хоч наміри. Я знаю, дядько Йорк

Нас військом забезпечити зуміє.
А це хто?

Входить Скруп.

Скруп Здоров'я й щастя більшого монарху
Бажаю, аніж висловить спроможний.

Річард І вухо, й серце слухати готові:
Про втрату світові ти сповістиш?
Позбувсь я королівства? Мій то клопіт.
А втратив це — від клопоту звільнитись.
Нам Болінгброк рівнею хоче стати?
Не буде так ніколи. Божий раб?
Ми — теж, і в цьому з ним ми побратими.
Підданців бунт? Його не втихомирить...
Вони порвали з вірою і з нами.
Нещастя, крах, занепад, розрух, втрати...
Найгірше — смерть, а їй таки ж настати.

Скруп Я радий, що озброїлись ви сильно
Для сприйняття нерадєсних вістей.
Як то була, нагряне ряптом буря,
Й виходять срібні рики з берегів,
І ніби тає світ в очах у тебе;
Так снінилась, немов ота вода,
Лють Болінгброка, й крицею покрив
Блискучою й твердою він ваш край,
А ще твердішою — людські серця.
І натягли на голі черепа
Сивобороді воїни шоломи,
А хлопчаки, дорослих вдаючи,
На неамужнілі ще, слабкі тіла
Взялися натягати важкі ладунки —
Супроти вас і вашої корони.
І богомольці вчаться луки гнути
З фатального подвійно тиса, пралі
Орудують уміло сікачами,—
Старе й мале у ваш ціляє трон
Зухвало; й гірше чинять в цьому краї.

Річард Ти надто гарно виклав про погане.
А де ж тепер граф Вілтшир, де Бегот?
Що сталося із Буші? Грін де дівся?
Невже страшному ворогу вони
Дали через кордон пройти спокійно?
Звитаяжим ми — поплатяться за це:
Вони — рудчуса — в мирі з Болінгброком.

- Скруп* Владарю мій, вони з ним справді в мирі.
Річард Ох і негідники ж, ну й кляті гади!
Нікчемні пси, що ластанься до всіх!
Пригріті коло серця люті змії!
Іуд лукавих трое — кожен з них
Запевно втричі гірший від Іуди.
Вони у мирі з ним? Тож хай за це
Повстане пекло проти нищих душ!
- Скруп* Любов властивості змінила, бачу,—
У люту зненавиду перейшла.
Їх не клянїть: вини нема за ними.
Не рук доклали — голови поклали.
Кого ви прокляли — жорстоко вбиті:
Лежать в могилі, глибоко зариті.
- Омерль* То всі вже мертві — Буші, Вілтшір, Грін?
Скруп У Брістолі всіх трьох спіткав загин.
Омерль Де герцог, любий батько мій, із військом?
Річард Байдуже де, питайте не про захист,—
Про епітафію, могилу й черви.
Прах за папір нам буде, сльози з віч
Запишуть на землі скорботу нашу.
Духівникам складімо заповіти.
Одначе що заповідати нам,
Крім наших тіл, похованих у землю?
Усе — ґрунти й життя — у Болінгброка,
А в нас тепер лишилась тільки смерть.
Безплідної землі убогий зліпок
В могилах покриває нам кістки.
То посідаймо долі, ради бога,
Нехай про смерть англійських королів
Сумні історії в уяві зринуть.
Тих скинуто, ці в битвах полягли;
Тих дух здолав, кого вони згубили;
Одні отруєні жінками, інших
Заколото було, як мирно спали.
Всі вбиті: у короні порожнявій,
Що тлінні скроні королю стискає,
Смерть двір утримує; сидить, блазника,
Кпить з влади, на пишноту зуби скалить,
Дає вловити у короткій сцені
З життя монарха погляди убивчі,
Його пусу пиху, зарозумілість,—
Мов плоть — стіна, що захища життя,

Латунний непробивний щит; блазниха ж
Малою шпилькою фортечний мур
Проколює, і прощай, королю!
Покрийте голови, не кпїть із плоті,
Виказуючи їй глибоку шану!
Геть шану, церемонії набридлі!
В мені ви бачили не те, що є:
Так, як і ви, живлюся хлібом я,
Терплю біду і потребую друзів.
Чого ж мене ви королем звете?

Єпископ Мудрець оплакуватъ біду не буде:
Найперш запобігатиме сльозам.
Страх перед ворогом в вас нищить сили,
Тоді як ворогу їх додає.
Безумство ваше проти вас воює!
Ганебно в битві впасти страхопудом.
Смерть блідне, як сміливець перед нею.
Зі страху хто вмира, той раб душею.

Омерль При війську ж батько був. Що з ним, скажіть?
Я й з натяку все зможу зрозуміть.

Річард Докір твій слухний. Дихаєм допоки,
Нам битися, бундючний Болінгброку!
Зборов я напад ляку, далєбі,
І легко втрачене верну собі!
Де, Скрупе, дядько наш та збройні сили?
Хоч зір похмурий твій, скажи щось миле!

Скруп Як піднебесся неоглядний шир
Негоду провіщає або тишу,
Так мій засмучений і хмурий зір
Віщує оповідь іще хмурнішу.
Неначе кат, тягну я вашу муку,
Перш ніж найгірше випаде сказати:
Ваш дядько Йорк зв'язався з Болінгброком,
Північні замки ваші поздавались,
До Болінгброка вояки на півдні
Попереходили.

Річард Сказав ти досить.

(До Омерля)

Будь проклятий, кузене, що мене
Збив з любого шляху на шлях відчаю.
Що ви на це? У чому наша втіха?
Бог свідок, я зненавиджу того,
Хто б раптом заходивсь мене втішати.

У замок Флінт! Там висхну й смерть прийму.
Раб горя, королем скорюсь йому.
Вояцтво розпушу, йде хай на ниви:
Земля надіється зростить посіви.
А в мене вже тепер надій нема.
Поради геть — я б вірив їм дарма.

Омерль Дозвольте слова!

Річард Чинить зло подвійно,
Хто ранив лестощами нас постійно.
Підлеглих розпушу без теревень.
Ніч — в Річарда, у Болінгброка — день.

Виходять.

СЦЕНА 3

Уельс. Перед Флінтським замком.

Ї ходять під барибаний дріб, зі знаменами Болінгброк, Йорк, Нортемберленд і війська.

Болінгброк Як це відомо стало нам, валлійці
Порозбігались, Солсбері поїхав
На берег моря стрігти короля;
Що висадився з друзями своїми.

Нортемберленд Мій лорде, прежурша новина:
Ховається десь Річард поблизу.

Йорк Годилось би кавати вам: «король».
Гай-гай, настав, мабуть, нелегкий час,
Якщо вже змушений король ховатись.

Нортемберленд Та ні, щоб мовити якнайкоротше,
Я титулу не називав.

Йорк Раніш він
За отаку короткість слова міг би
На голову укоротити вас,—
Чоло зависоко ви несете.

Болінгброк Ви говоріть не далі, аніж слід.

Йорк Ви ж не сприймайте далі, аніж слід.
Не оступіться: небеса над нами.

Болінгброк Я знаю, дядьку, й супроти небес
Не замірюся. А хто ж то йде?

Входить Персі.

Добридень, Гаррі. Замок ще не здався?

Персі По-королівськи держитесь, мій пане.
Вхід перекрито вам.

Болінгброк По-королівськи!
Король у замку?

Персі Так, мій любий пане.

Король сидить он там, між цих ось мурів
З вапна і каменю, а разом в ним
Засіли лорди — Солсбарі, Омерль,
Сер Стівен Скруп; крім лордів, хтось іще
З осіб церковних, — хто, не знаю точно.

Нортемберленд Мабуть, єпископ Карлейль.

Болінгброк

(до *Нортемберленда*)

Світлі лорди,

До ребер підійдіть старого замку,
Звістуйте гуком мідних труб у вуха
Оцих руйновищ про переговори.
Я, Генрі Болінгброк,
Став на коліна й Річарду-монарху
Щілюю руку і клянуся щиро
У вірності своїй; прибув сюди,
Щоб скласти зброю перед ним; а він
Повинен скасувати моє вигнання
І повернути землі доброхітно;
А не захоне, застосую силу
І літню пилюгу дощем кривавим
Із ран англійців знищених приб'ю;
Та як далеко в гадці Болінгбрака
Цей крок, коли б така багряна злива
Чарівний Річардів омила край, —
Моя покірливість тепер засвідчить.
Оголосить про це, а ми ітимем
По трав'янистім килиму рівнини —
Без грізного гучання барабанів,
Щоб з-за позбаваних зубців на мурах
Всі бачили, що наміри в нас мирні.
Мені вдається, що король зі мною
Отут зіткнеться гнівно й роз'яріло,

Мов племін із водою в мить, як зблиск
Громовий роздирає хмару в небі.
Він — племін, я — ота вода струмлива:
Йому палати люттю, а мені
Дощем хлющать на землю — не на нього.
Ходім подивимося на державця.

Трубний сигнал — почати переговори — зовні замку, у відповідь — звуки труби всередині його. Потім гучні сурми. Виходять на мури король Річард, єпископ Карлейльський, Омерль, Скруп та Солсбері.

Йорк Ось гляньте: Річард появився сам!
Виходить сонце так, побагровіле
Від люті, з вогняної брами сходу,
Коли помітить заздрі хмари в небі,
Що норвлять йому потьмарить шлях
І осмутить сяйну ходу на захід.
У нього й досі вигляд королівський,
А очі, як в того орла, блищать
Велично, та біда, що з ним лучилась,
На гарному його лиці відбилась.

Річард

(до Нортемберленда)
Дивує нас: очікували ми,
Що з остраху ти підігнеш коліна
Перед своїм законним королем.
Та як забудь твої суглоби сміли,
Що заслуговуєм шаноби ми?
Коли не так, то де ж десниця божа,
Що нею був позбавлений я влади?
Чи ж дивина? Рука з кісток і крові
Не зможе взять священний скіпетр наш,
Як не вкраде, не відбере насильно,
І хоч гадаєте, що всі, як ви,
Занапастивши душу, відвернулись
Від нас, а ми самі тепер, без друзів,—
Та знаю я: господь мій всемогутній
Збирає в хмарах задля нас самих
Війська чуми; вони всіх ваших знищать
Дітей, ще не народжених, в утробах,
За те, що ви, васали, підняли
На мене руку й грозите короні.
Ти Болінгброкові,— здається, он він,—
Скажи у вічі: кожен крок його

В моему полі — небезпечна зрада;
Багрянний заповіт війни розкривши,
Перш ніж схопить вінець і жити в мирі,
Спотворить черепів аж десять тисяч
Обличчя Англії,— квіток не буде.
Дівоча блідість миру перейде
В обурення багрянець, і оросить
Траву пастівників англійська кров.

Нортемберленд

Не дай, небесний царю, щоб у нас
Усобиці брутальні розгорілись!
Кузен твій благородний, Болінгброк,
Покірливо твою цілує руку
І славною гробницею клянеться,
Поставленою над кістками предків,
Своєю й вашою клянеться кров'ю,
Що з джерела одного й того ж б'є,
І Ганта, що впокоївся, рукою,
Своєю гідністю, своєю честю
І всім, чим присягався, що сказав,—
Прибув він не з якоюсь ще метою —
Лише по спадщину; й монарха просить
Хутчіш його звільнити від вигнання.
Коли король на це пристане, він
Заіржавіти дасть блискучій зброї,
Поставить скакунів у стайні, серцем
Його величності служити буде.
Клянеться він як принц,— то правда. **Я ж**
Як дворянин підтвердити це можу.

Річард

Нортемберленде, передай йому:
Кузена благородного тут приймуть
І геть усі вимоги справедливі
Його задовольнять без сперечань.
Йому у виразах якнайчемніших
Вітання передай від короля.
(До Омерля)
Чи не принизилися ми, кузене,
Покорою й люб'язністю такою?
Вернуть Нортемберленда? Кинуть виклик
Зрадливцю і позбутись голови?

Омерль

Воюймо сперш люб'язними словами,
Покіль допоможуть друзі нам мечами.

Річард

О милостивий боже! Мій язик,
Що з нього злинув вирок гордієві,—
Про те вигнання,— має сповістити

Утішним словом: все я скасував?
Якби великим бути, як горе в мене,
Чи меншим титулу свого й забути,
Ким був я, й ким я став — не пам'ятать!
Ти б'єшся, горде серце? В час розбою
Побили вороги мене з тобою.

Омерль Нортемберленд верта від Болінгброка.

Річард А королю ж як бути? Підкоритись?
Що ж, підкорюсь. Мене взялися скинуть?
Я згоден. Королівський титул втратить?
Господь із ним, із титулом отим!
Коштовності свої віддам за чотки,
Палац розкішний — за убогу хижку,
Яскраві шати — за жебрацьке дрантя,
Фігурні кубки — за простацькі кварта,
За посох пілігрима — скіпетр свій,
Всіх підданих — за пару образків;
Велике королівство — за могилу,
Малу-малу, нікому не відому;
Або мене на битому шляху
Хай поховають, там, де завше людно.
По голові свого суверена
Хай топчуться підданці: як живому
Вони на серце наступати можуть,
Чом не топтатися по голові?
Омерлю, плачеш ти, кузене чуйний!
Ми зробимо сльоту своїми сльїзми,
Зїтханнями хліба в полях повалим,—
Нависне смерть над неспокійним краєм.
Або почнемо загравати з горем,
Знаходить втіху у сльозах пролитих.
В одне хай місце капають вони,
Аж поки будуть вимиті дві ями.
«Тут родичів обоє опочилих
Лежать в сльозами виритих могилах».
Це й краще? Та від слїз дурних моїх,
Як бачу я, вас розбирає смїх.
Нортемберленде, лорде мій могутній,
Що Болінгброк? А чи його величність
Мені дасть жить, ще маю жить допоки?
Уклїн ваш — знак про згоду Болінгброка.

Нортемберленд Мій пане, він на задньому дворі.
Ви, може, зїдете униз до нього?

Річард Іду вниз, униз, мов Фаетон сьайний,
Що жеребців баских не зміг утримать.
На задній двір? Спустись, себе принизь:
До зрадника з шанобою озвись.
На задній двір? Не жайворон ранковий
Тепер співа — нічні гукають сови.

Присутні сходять згори.

Болінгброк Його величність що сказав?
Нортемберленд Від горя
Безглуздя плів, немов якийсь безумець.
А ось і він іде.

Входять король Річард у супроводі прибічників — уже внизу.

Болінгброк Вбік відступіть!
Його величності віддаймо шану.
Владарю милостивий мій!
(Стає на коліно)

Річард Колін високородних не схиляйте:
Низькій землі навієте пихатість.
Приємніш серцем відчувать любов,
Ніж зором ввічливість сприймать нещирю.
Кузене, встаньте: гордість порива
Угору вас, хоч низько голова.

Болінгброк Владарю мій, я по своє прибув.

Річард Все ваше — ваше, й сам я ваш також.

Болінгброк Моїм настільки будьте, мій державче,
Наскільки вашу заслужу любов.

Річард Ви заслужили вже цього, як той,
Хто знає спосіб домогтись свого.
Дай руку, дядю, мокрі втри повіки;
З любові сльози, та малі з них ліки.
Я надто юний бути вам за батька,
Хоч ви в літах, щоб стати спадкоємцем.
Що просите, я добровільно дам:
Не личить силі опиратись нам.
То ви у Лондон їдете, кузене?

Болінгброк Так, пане.

Річард Шлях лежить туди і в мене.

Сурми. Виходягь.

СЦЕНА 4

Ленглі. Сад герцога Йорка.

Входять королева в супроводі двох дам.

Королева Які розваги нам придумать тут,
Щоб заклопотаність свою розвіять?

1-а дама Зіграймо у м'яча.

Королева Це нагада: світ повен перешкод,
І щастя наше скочується вниз.

1-а дама А що, як ми станцюєм?

Королева Додержать мірності не здатні ноги,
Коли безмірні в біднім серці муки.
Не танці — інша буде хай розвага.

1-а дама Історії розповідаймо.

Королева Про сум чи радість?

1-а дама Байдуже про що.

Королева Нічого це не дасть:
Весела мова, коли я сумна,
Мені нагадують про горе буде,
Сумна ж — у час, коли я невесела,
До невеселості додасть печалі.
Що є в нас, множити того не варто,
Та й за жаданим плакати — марна річ

1-а дама Я заспіваю.

Королева Спів — це справді втіха,
Та більше втішив би мене твій плач.

1-а дама Якщо pomoже вам, я ладна й плакати.

Королева Якби це помогло, то я б сама
Сплакнула — в тебе сліз не позичала б.
Стривай-но, йдуть сюди садівники.
Сховаймося у тінь від цих дерев.
Б'юсь об заклад — своє безмежне горе
Я проти шпильки зламаної ставлю,
Що зараз тут вони про переми
В державі мовитимуть: як завжди,
Біда — нової вісниця біди.

Королева і дами ховаються.

Входять садівник і двоє його помічників.

Садівник Ти підв'яжи обвислі абрикоси,
Вони, мов пустотливі діти батька,
Геть обліпивши, гнуть додолу гілку,
Тож ти й підпірками їх підпри.
А ти, мов кат, що голови стинає,
Зріж пагіння, що розрослося надмірно
Понад гіллям дерев; у цьому царстві
Повинні бути рівними усі.
Покіль упораєтесь, я тим часом
З корінням бур'яни повириваю,
Що ґрунт виснажують на шкоду квітам.

1-й помічник Чого в цім загородженім саду
Ми маємо додержувать ладу,
Усе щоб рівно й гарно виглядало,
А край наш, острів в загороді моря,
Втопає в бур'янах, що глушать квіт?
Дерева занехаяні плодови,
Пожовкли живоплоти, квітники
Занедбані, а всі цілющі трави
Черва жере...

Садівник Мовчи, не говори.
Хто навесні не дбав про сад, той сам
Зав'яне і впаде у листопаді:
Бур'ян, що буйно розростався й наче
Корисний був, на ділі тільки шкодив,
Геть виполов і знищив Болінгброк,—
Кажу про Вілтшіра, про Буші й Гріна.

1-й помічник Вони померли?

Садівник Так. Бо ж Болінгброк
Схопив, бач, марнотратця короля,
Що не зумів навести лад в країні,
Як ми в оцім саду. У певну пору
Рік в рік деревам надрізаєм кору,
Щоб зайвий сік у них не струмував,—
Збиває завжди надмір з пантелику!
Якби чинив і він так само з тими,
Хто з інших сили тяг, то зміг би звідать
Обов'язку плоди. Збуялі віти
Ми відтинаєм: шкодять плодоносним.
Ходив би й він отак побіля крони,
То не позбавили б його корони!

1-й помічник Гадаєте, що скинуть короля?

- Садівник** Його принижено, то й можуть скинуть.
В минулу ніч хороший Йорка друг
Листи одержав; як на те, у них
Похмурі вісті.
- Королева** Я вражена — і змовчати не можу!
(Разом з двома дамами виходить із сцени наперед)
Дивись за садом, видимість Адама,
Як грубий твій язик це смів верзти?
Із зміїв хто чи з Єв тобі нав'яв
Удруге звершити гріхопадіння?
Чого плетеш, що Річард владу втратить?
Та як ти смів, нікчемна грудко глини,
Передрікати падіння короля?
Скажи, де й як ти взяв про це, нещасний?
- Садівник** Пробачте, пані, і мене не тішать
Новини ці, та правду я кажу.
Попав король під владу Болінгброка,
І зважені обидві їхні долі.
На шальці мужа вашого, крім нього,
Прибічників лиш кілька гонористих.
Значиміший великий Болінгброк:
Тепер за нього всі англійські пери,
І шальку короля він переважив.
У Лондон кваптесь, там підтвердить мають:
Сказав не більше я, ніж люди знають.
- Королева** Чого ти, горе спритне й прудконоге,
Не попередило мене завчасно,
Й останньою про все оце я взнала?
Щоб якомога довше жаль тяжкий
Мене гнітив? О, їдьмо звідсіля,
Аби у горі вздріти короля!
Чи я на те живу, щоб сум глибокий
Відтінював тріумфи Болінгброка?
Садівнику, за вісті прикрі ці,
Хай повсихають всі твої живці!
Королева і дами виходять.
- Садівник** Нещасна королева! Я для неї
Служити ладен вмілістю своєю.
Тут, де сльозу зронила горьову,
У ґрунт жалобну висію траву:
Зазеленіє смутна рута з грядки
Про королевіні жалі — для згадки.
Виходять.

СЦЕНА I

Зала у Вестмінстерському палаці.

Входять, мов у парламент, Болінгброк, Омерль, Нортемберленд, Персі, Фіцвотер, Серрей, єпископ Карлейльський, абат Вестмінстерський та інші члени почту—лорди, герольди, офіцери та Бегот.

Болінгброк Підійде хай Бегот.
Відверто й вільно розкажи, Беготе,
Що знаєш ти про Глостерову смерть;
Хто з королем наважився на вчинок
Кривавий, обірвав йому життя?

Бегот Омерль перед мої хай стане очі.

Болінгброк Кузене, перед очі стань йому.

Бегот Мій лорде, знаю: ваш язик зухвалий
Зрікатися не буде слів своїх.
У час, як Глостера убить збирались,
Я чув, ви мовили: «Моя рука
Щоб з двору короля не дотяглася
В Кале, до голови могого дядька?»
А іншим разом з ваших уст, було,
Я чув також: відмовились ви радше б
Від сотні тисяч крон, аби лиш тільки
Не повернувся Болінгброк додому,
Й що Англію повинна ошчасливить
Кузена смерть.

Омерль Поважні принци й лорди
Що відповім негідникові я?
Чи хай ганьбить зірки мого герба,
Чи на умовах рівних відомстити?
Повинен так вчинить а чи терпіти
З наклепникових уст образу честі?
Ось рукавичка — смерті знак. Вона
Тобі віщує пекло. Ти збрехав.
Твоєю кров'ю, хоч вона й гидка,
Щоб рицарський мій плямувати меч,
Я доведу: все, що сказав ти,— фальш.

Болінброк Не піднімай, Беготе, рукавички.
Омерль Хай викличе в мені такий же гнів
Достойніший із вас, крім одного.
Фіцвотер Як рівності жадає честь твоя,
То хай твій виклик припаде мені.
Клянуся сонцем, що сіяє з неба,
Я чув, як хвалькувато ти казав:
Причина смерті Глостера в тобі.
Хоч заперечуй сто разів, ти брешеш.
Брехню ж у серце — звідти йде вона —
Тобі верну рапірою своєю.

Омерль Не діждеш, боягузе, дня того.

Фіцвотер Я хочу, щоб збулося це тепер.

Омерль Фіцвотере, за це ти в пекло трапиш.

Персі Омерль, ти брешеш; він правий настільки
У закидах, наскільки ти безчесний
А в запоруку — ось тобі мій виклик
До подиху останнього готовий
Я битись. Підніми, як звагу маєш.

Омерль Як ні, хай відпаде мені рука,
Що крицею не замахнеться мстиво
На кутий ворога мого шолом!

Ще один лорд На землю як на свідка покладаюсь:
Омерль клятвопорушник; про брехню
Я зраднику кричатиму до вух
Від рання до смеркання; ось мій виклик.
Погоджуйся, коли відвагу маєш.

Омерль А ще хто з викликом? То знайте всі:
Дух тисячі вояцтва в мене в грудях.
Таких, як ви, я двадцять тисяч знищу.

Серрей Фіцвотере, я добре пам'ятаю
Розмову вашу з герцогом Омерлем.

Фіцвотер Так, дуже слушно: ви ж були присутні
І правоту підтвердите мою.

Серрей Неправий ти, клянуся правим небом.

Фіцвотер Брехню верзеш.

Серрей Безчесний ти хлопчисько!
Твоє безчестя меч мені обтяжить,

І мсти тяжкий удар впаде на тебе,
Покіль, брехуне, ти не ляжеш в землю,
Як ліг у неї твого батька череп.
І доказ мій — оця ось рукавичка,
Отож приймай мій виклик, якщо смієш.

Фіцвотер Даремно скакуна ти пристрожив!
Як смію їсти, пити, дихать, жить,—
Посмію стріть Серрея на відлюдді
І плюнути йому в лице, сказавши:
Він бреше, бреше! Я поклявся твердо:
Не вирвешся ти з зашморгу покари!
Як прагну успіху в новому світі —
Правдиво звинуватив я Омерля,
А ще від Норфолка я чув таке:
Що ти, Омерлю, двох своїх людей
В Кале послав, щоб герцога убили.

Омерль Хто з християн позичить рукавичку?
Щоб Норфолку жбурнути, брехунові,
Як вернеться і стане він на прю.

Болінгброк Облиште рукавички й суперечки,
Хай Норфолк вернеться, хоч він мій ворог,—
Вернутись має, і йому повернуть
Всі землі і майно; коли ж прибуде,
З Омерлем битися його примусим.

Єпископ Цей світлий день нам бачить не судилось.
Вигнанець довгий час змагався в битвах
В ім'я Христа, на славу християнства,
І, знак хреста підносячи, ходив
На чорношкірих, турків, сарацинів;
І, по виснажливих боях, вернувся
В Італію; в Венеції чарівній
Він опочив — віддав могилі тіло,
Душею ж чистою віддавсь Христу,
Бо під його змагався корогвами.

Болінгброк Скажіть, чи правда це, що Норфолк мертвий?

Єпископ Як правда те, що й досі я живу.

Болінгброк Хай упокоїться його душа
На лоні Авраамовім. Облиште
Ви, лорди, сперечатись між собою,
Покіль ми не звеліли стать на герць.

Входить Йорк з почтом.

Йорк Великий герцогу Ланкастер, я —
Від Річарда впокореного; він
Велів тобі сказати, що доброхіть
Тебе за спадкоємця визнає
Своєї влади й скіпетр — знак державний —
Тобі із власних рук передає.
Зійди на трон, з якого він спустився.
Живи і слався, Генріху Четвертий!

Болінброк В ім'я господне я на трон зійду.

Єпископ Спаси нас, боже!
Хоч прикро при державцю мовить це,
Та личить правду говорить в лице.
Дай боже, щоб між вас, присутніх тут,
Суддя знайшовсь достатньо справедливий,
Що чесно б Річарда судив ясного!
Шляхетство втримало б його від того,
Що може бути несправедним і ницим.
Підданцю як судити короля?
А хто з-між вас не Річардів підданець?
Злодіїв навіть слухають в суді,
Хоч би і явна в них була вина;
А що ж тоді, як велич має божу
Намісник бога, ставленик, обранець,
Помазаник з вінцем на голові,
Посаджений на трон на довгі літа?
Чи можуть піддані судить монарха,
Та ще й позаочі? Не дай господь,
Очищені щоб душі християн
На вчин наважились такий жахливий!
Підданець я і мовлю до підданців:
Вам треба стать на захист короля!
Лорд Герефорд — його звете державцем,—
Ганебний зрадник короля свого,
А коронуєте його,— звістую:
Англійська кров угноїть нашу землю,
І через цю ганьбу віки застогнуть;
Мир піде спати до турків і поган.
Де був раніше мир, там у війні
Зітнуться родичі, із родом — рід;
Повсюдно заворушення й бунти
Оселяться; Голгофою назвуть
Країну, полем мертвих черепів;
Як дім підбурите ви проти дому,
То найганебніші почнуться звади

На цій нещасній, проклятій землі.
Свого не дайте краю на поталу,
Щоб діти й внуки вас не проклинали.

Нортемберленд Чудово ви сказали, і за це,
Та ще й за зраду вас заарештуєм.
Вестмінстере, візьміть на себе труд
Його до слідства й суду стерегти.
Чи не послухать вам громад палату?
Оголосити вирок згодні, лорди?

Болінгброк Хай Річард з'явиться, аби прилюдно
Нам здатись. Ми тоді підозр ніяких
Не матимем.

Йорк Його я приведу.
(*Виходить*)

Болінгброк Ми, лорди, вас затримаємо тут.
Ждем запоруки, перш ніж буде суд.
Від вас ми мало бачили любові
Й малі на вас надії покладали.

Входить Йорк з королем Річардом та урядовцями, які вносять корону та інші королівські регалії.

Річард Гай-гай, чом я прибув до короля,
Як не звільнивсь від королівських дум,
Що з ними правував? Іще ж не вмію
Я лестити, вклонятися, вклякати.
Дай трохи часу, щоб біда навчила
Мене покори. Цих людей прихильність —
Невже не так було? — ще не забулась.
Чи ж не гукали: «Річарда вітаєм!»
Колись Христа один Іуда зрадив
З дванадцяти апостолів, мене ж —
Дванадцять тисяч! Хто з вас після слів:
«Бог береже хай короля!» — тепер
«Амінь» промовить? Хто я? Чи священник
І служба водночас? Ну, що ж! Амінь!
Амінь! Бог береже хай короля!
Та я вже не король. Яка ж потреба?
Амінь, хоч би мені й сприяло небо.
Чого мене приведено сюди?

Йорк Щоб, величчю утомлений, свій сан
Приніс ти з волі власної у жертву.

Відмовся задля Генрі Болінброка
Від влади і корони.

Річард Корону дайте-но. Візьміть її,
Візьміть, кузене:
Моя рука ось тут, а ваша — там.
Корона золота — немов колодязь,
Ми з вами відра на однім ланці;
Покіль одне гойдається в повітрі,
На дно невидимо йде друге, повне.
Це друге — я: знать, сльози у відрі.
А ви рветесь легко догори.

Болінброк А я гадав — зречтись у вас бажання!

Річард Корони зрікся я, а не страждання.
Нести корону й славу — ваша роль,
Проте над власним горем я король.

Болінброк Ваш клопіт взяв я на свої рамена.

Річард А клопіт все ж не зменшився у мене:
Я заклопотаний, що клопіт враз
Від мене перекинувся до вас.
З короною віддав я золотою
Свій клопіт, та зостався він зо мною!

Болінброк Чи справді згодні ви зречтись корони?

Річард Так... ні, ні... так! Я мушу стать нічим,
Тому не «ні»; таки я відрікаюсь.
Зверніть увагу, як я вниз кочусь:
Важкий тягар із голови своєї
Й важезний скіпетр віддаю: я вигнав
Зарозумілість королівську з серця;
Єлей змиваю свій жальби сльозами,
Вінець вручаю вам цими руками;
Сам королівства зрікся я святого,
Моїм очам шаноба ні до чого!
Пишноту всю і велич відкидаю,
Від ренти відмовляюсь, від маєтків,
Зрікаюсь власних актів і декретів:
Простить господь, як клятву хтось злама,
Тобі ж нехай клянуться недарма!
Мені б лише позбутися гіркоти!
Ти ж тішся: встиг усе, йдучи супроти!
Тож владарюй за Річарда й живи ж,
А Річард в яму хай ляга скоріш.

Бог попустив — моя вже карта бита,
Тобі ж нехай пошле безхмарні літа.
Що маю ще зробить?

Нортемберленд

А прочитати

(протягає папір)

Одне — обвинувачення в злочинстві
Як вас самих, так і до вас прихильних —
Державі й краю рідному на шкоду;
Зізнання ваші вселять у серця
Упевненість, що скинуто вас слушно.

Річард

Я маю так чинить? Клубок розплутать
Неправедних діянь? Нортемберленде,
Ми б мали описи твого злочинства,
Хіба б ти не соромився юрбі
Їх прочитать? Коли б же став читати,
То на статтю натрапив би ганебну —
На вість, що короля зігнали з трону
І зламано тверді присяги й клятви,—
Цим будеш сплямлений у книзі неба.
Ви стоїте тут, вирячивши очі,
Коли гнітить мене велике горе,
І ладні вмити руки, мов Пілат,
Неначе з жалості; та ви, Пілати,
Ті, хто отут послав мене на хрест,
Гріха свого не змиєте водою.

Нортемберленд

Статті хутчіше перечисліть, пане.

Річард

У мене очі повні сліз: не бачу,
Та не настільки пелена солона
Сліпить, щоб зрадників не розрізнив я.
А зір спрямую на самого себе,
То і в собі я зрадника знайду,
Тому що у своїй душі дав згоду,
Щоб з короля стягли розкішні шати;
Знеславивсь я: рабом став суверен,
Монарх — підданцем, простим селянином.

Нортемберленд

Мій пане...

Річард

Не твій я пан, о ні, зухвальцю гордий,
Не маю я ні титулу, ні ймення,
Що надане було під час хрещення,—
Я їх позбавлений. Тяжка пора:
Прожив чимало років, а проте,
Як називатися тепер, не знаю!

О, краще бути королем, зі снігу
В жарт зліпленим; у сьайві Болінгброка
Я швидко **танув** би — по краплі крапля! —
Король великий, та не добротою.
Коли чогось мое не варте слово,
Звелить, хай дзеркало сюди несуть.
Погляну на лице, яке воно,
Коли я титул **втратив** королівський.

Болінгброк Хай дзеркало хтось принесе сюди.

Один із слуг виходить.

Нортемберленд Тим часом **прочитайте** свій папір.

Річард Мене ти ще й до пекла мучиш, дідьку.

Болінгброк Нортемберленде, не наполягай.

Нортемберленд Незадоволена палата буде.

Річард Чого б то? Я достатньо **прочитаю**,
Як в істинну оту **загляну** книгу,
Що в ній гріхи записані,— у себе.

Входить слуга із дзеркалом.

Дай дзеркало, я з нього **прочитаю**,
Чи зморшки не поглибшали? **Чи** ран
Не завдала скорбота, по обличчю
Б'ючи мене? Овва! Облесне скло,
Як і мої вдоволені підданці,
Спішить, бач, догодить мені. Хіба
Не ця подоба під гостинним дахом
Збирала аж по десять тисяч люду
И, мов сонце, змушувала очі мружить?
Чи не на ній відбився блиск ясний,
Що врешті Болінгброк згасив його?
Цього обличчя слава нетривка,
І нетривке й саме воно, як слава.
(Розбиває дзеркало, пошбуривши додолу)
Тож ось лежить у тисячі осколках!
Ось, владцю **мовчазний**, яка мораль:
Це сум ущент лице мені розтовк.

Болінгброк Тінь суму знищила, гадаю я,
Тінь вашого **лица**.

Річард

Скажіть іще раз!
Тінь суму? Що ж, воно і справді так.
Бо ж сум мій усередині в мені,
Бо ж зовнішнє виказування суму —
То тільки тінь затаєного горя,
Що стиха в страдницькій душі зростає,—
В ній — саме це; я дякую, королю,
Тобі за щедрість: ти не тільки дав
Нам привід для жалю, але й навчив
Оплакувать цей привід. Є прохання,—
І я піду, не буду турбувати,—
Чи буде відповідь?

Болінгброк

Кузене славний!

Річард

«Кузене славний?» Більший став, ніж був!
Був королем я — лестили мені
Мої підданці; підданим я став,
Король мені тепер покійно лестить.
Великий став — мені просить не треба.

Болінгброк

А все ж просіть.

Річард

І ви дасте?

Болінгброк

Аякже.

Річард

Тоді дозволять, я піду.

Болінгброк

Куди?

Річард

Куди накажете — геть з ваших віч.

Болінгброк

До Тауєру проведіть його.

Річард

Проводить в будь-яку ви ладні пору.
Король вниз пада — ви рветесь вгору.

Король Річард, дехто з лордів та сторожа виходять.

Болінгброк

Врочисто коронацію відбудем
В наступну середу, — готуйтеся, лорди!

Виходять усі, крім єпископа Карлейльського, абата Вестмінстерського та Омерля.

Абат

Видовисько похмує ми узріли.

Єпископ

Ох, дня цього відчують колочки
И не зроджені ще нині діточки!

Омерль Святі отці, якими йти шляхами,
Щоб край звільнити від ганьби і страму?

Абат Мій пане, перш ніж висловлюсь про це,
Не тільки поклоніться зберігати
У таємниці наміри мої,
А й здійснювати, що б я не придумав.
В вас, бачу, понахмурювані брови,
Серця сумні і очі у сльозах.
Вечеряти ходім, і я повім,
Як будуть, щоб день засяяв нам усім!

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА I

Лондон. Вулиця, що веде до Тауеру.

Входять королева і дами.

Королева Король цим шляхом пройде аж туди,
Де Юлій Цезар звів на лихо вежу,
За ці ось грізні мури запроторив
Мойого мужа гордий Болінгброк.
Спочиньмо, як у бунтівному краї
Дадуть спочити справжній королеві.
Дивіться-но... Ні, краще не дивитись.
Мій любий красень в'яне — лиш погляньте.
Хай ревна жалісливість вас розтопить,
Сльїзми любові вид його уміє.

Входить король Річард під вартою.

Ох, ти тепер — немов руїни Трої,
Знак честі, Річардів могильний склеп,
А не звитяжець Річард; пишний замку,
Чом прикре горе у тобі засіло,
Тріумфи ж перебравися в пивницю?

Річард Із горем цим не зв'язуйся, красуне:
Кінець наблизити мій; вчись, добра душе,

Минуле наше сном вважать щасливим;
Сном, пробудившись з якого, ми
Узріли: мушу я за брата бути
Жорстокій Необхідності — я з нею
Скріпив союз до смерті. Ідь скоріш
У Францію, подайся в монастир:
Вінець щоб благочестя знов здобути,
Який з нас збито у годину смути.

Королева Мій Річарде, як виглядом і духом
Змінився ти й ослаб! Чи Болінгброк
Затьмив твій ум? Проник тобі у серце?
Лев перед смертю лапу простяга
І нею землю розгрібає в гніві
Безсилім; ти, немов якийсь школяр,
Приймаєш мовчки кару, прут цілуєш
І перед люттю дикою плазуєш,
Впокорений, а сам же — звірів цар!

Річард Так, звірів цар я. О, якби не звірі,
Щасливо й досі правив би людьми.
Колишня королево, в путь лаштуйся:
Тобі у Францію належить їхати.
Вважай, я вмер — і ти біля одра.
Нудьгуючи в зимові вечори,
Вмостись коло вогню з людьми старими —
Нехай згадають про колишні біди.
Та перше ніж промовить «на добраніч»,
Ти про мое їм горе розкажи,
Щоб, плачучи, ішли в свої постелі.
Бездушні головешки, навіть ті
На розповідь зворушливу твою
Проллють вогню згасаючого сльози,
Від болю спопеліють, почорніють:
Законного ж звалили короля!

Нортемберленд Мій пане, Болінгброк змінив ухвалу:
Вам простувать не в Тауер — у Помфрет.
Є, пані, і для вас також наказ —
У Францію якнайхутчіше їдьте.

Річард Нортемберленде, ти за сходи служиш,
Щоб міг зійти на трон мій Болінгброк.
Зосталося годин до строку мало,
Щоб твій ганебний гріх, наливом ставши,
Прорвав; якщо тобі й півкоролівства
Він дасть, вважатимеш ти, що цього

Замало: ти ж поміг загарбать все;
А він гадатиме, ти — той, хто вміє
На трон саджати незаконних владців,
Тож при найменшій зачіпці потрапиш
Прогнати і його самого з трону.
Любов лжедрузів викликає страх,
Страх — зненавиду, а від зненавиди
І небезпеки неминучі, й смерть.

Нортемберленд

Я винний, та, одначе, мій то клопіт!
Пора проститись вам і розлучитись.

Річард

Лихії люди! Двічі вже мене
Зуміли ви насильно розлучити —
З короною й дружиною моєю.
Дай поцілунком я звільню від клятви,
Та ні: її скріпив я поцілунком.
Нортемберленде, розлучивши нас,
Мене на північ випровадь, де хуги,
У Францію — мою жону; звідтіль
Прилинула сюди, як май, сяйна,
Повернеться, як грудня день, смутна.

Королева

Розлука жде нас? Бачимось востанне?

Річард

Сердець і рук не оминуть розстання.

Королева

Із Річардом хай і мене зашлють.

Нортемберленд

Любов, а не розважність це, мабуть.

Королева

То вирушу з ним зі своєї волі.

Річард

Нам, плачучи, терпіти спільні болі.
Як плачу по тобі, плач по мені.
Розставшись, в рідній будьмо стороні.
Тобі зітханням, а мені стогнанням
Зміряти шлях.

Королева

Він встелений стражданням.

Річард

Стогнатиму по двічі, ледь ступлю, —
Шлях зменшиться від мук, що їх терплю.
Зі смутком заручитись варто, й скоре
Весілля з ним лише усталить горе.
Цілунок ми собі заткнем роти;
Дам серце — тож віддай своє і ти.

Королева

Моє повернеш; не чини супроти,
Щоб і твого в моїм не вбить з гіркоти.

Цілюються.

Мое — зі мною знову; кличе даль,
Йди вже, щоб могла здолать я жаль.
Річард У горі — зволікань не зайва спроба!
Прощай! Довершить оповідь жалоба!
Виходять.

СЦЕНА 2

Палац герцога Йорка.

Входять Йорк і герцогиня.

Герцогиня Мій пане, ви не все розповіли,—
Бо плач гіркий вам мову перервав,—
Про прибуття небожів наших в Лондон.

Йорк На чому зупинився я?

Герцогиня На тому,
Що Річарду на голову із вікон
Немов жбурляли грубі руки сміття.

Йорк Тож і кажу: великий Болінгброк
На рисаку гарячим їхав верхи,
Що знав, здавалося, про честолюбство
Свого верхівця,— ступав велично,
А всі кричали: «Болінгброку слава!»
І ніби вікна мовили самі.
Малі й старі крізь половинки вікон
Вдивлялися цікавими очима
У нього; начебто гукали стіни
Із безліччю мальованих фігур:
«Хай береже господь тебе, владарю!»
А він, простоволосий, повертався
Із боку в бік і голову схиляв
Низенько — нижче шиї рисака —
І промовляв: «Спасибі вам, британці!»
Покіль проїхав, тільки це й робив.

Герцогиня Сердешний Річард,— далі ж як було?

Йорк Мов у театрі: провели очима
Улюбленця актора глядачі,
І їм байдуже, як наступний ввійде:
Нудними балачки його вважають.
З таким, якщо не з більшим ще презирством

На Річарда дивились; не кричав
Ніхто: «Господь хай береже його!»
І не було вітань, а тільки сміття
На голову його святу жбурляли;
Він струшував його із тихим сумом,
І усміх на лиці з слізьми змагався,—
То проявлялось горе і терпіння.
Якби господь — не відаю, навіщо,—
Не очерстив сердець, вони б розм'якли,
І сповнилось би варварство жалем.
Рука небес відчутна в діях тих.
Не заперечую я проти них.
Поклявся Болінгброкові, тож радо
І честь його я визнаю, і владу.

Герцогиня Сюди Омерль іде.

Йорк

Він був Омерлем.

Та втратив титул — Річардів-бо друг.
Ви називайте Ретлендом його.
В парламенті запевнив я про вірність
Його тверду новому королю.

Герцогиня Добридень, сину: хто оці фіалки,
Що скрасили весняний діл собою?

Омерль Не знаю і не прагну знать цього,
Та й бути б не хотів одною з них.

Йорк Тримайтеся розумно в час весняний,
Бо зірвуть вас, ще й квіт ваш не прогляне.
Що в Оксфорді нового? Ті ж тріумфи?

Омерль Судить наскільки можу, саме так.

Йорк Там бути маєте, я знаю.

Омерль Якщо дасть бог, здійсно цей намір.

Йорк Що за печать за пазухою в тебе?
Тн зблід? Що там написано, дай гляну.

Омерль Дурниця, пане мій.

Йорк Ну, що ж, тим паче —
Не тайна. Що написано, дай гляну.

Омерль Пробачення, о світлосте, прошу я,
Хоча й нічого документ не вартий,
Не показати його підстава є.

Йорк Мені його побачить є підстава.
Боявся я й боюсь...

Герцогиня

Чого боятись?

Розписка то, що він у борг заліз.—
Вбравсь на свято у багаті шати.

Йорк

Собі заборгував? Яка розписка?
Коли це сталося? Ти при умі?
Дай, хлопче, у написане я гляну.

Омерль

Прошу пробачить, але я не можу.

Йорк

Я хочу впевнитися: дай, кажу.
(Виринає папір і читає)
Ганебна зрада! Лотр! Кривоприсяжець!

Герцогиня

У чому річ, мій пане?!

Йорк

Гей, підійди хтось!

Входить слуга.

Осідлять коня!

Ласкавий боже, що за віроломство!

Герцогиня

Що маеш на увазі?

Йорк

Дать чоботи і осідлять коня!

Слуга виходить.

Клянуся честю, вірністю, життям,
Я донесу на нього!

Герцогиня

В чому річ?

Йорк

Цить, нерозумна!

Герцогиня

Я не мовчатиму. В чім річ, Омерлю?

Омерль

Будь, люба матінко, спокійна: я
Не більш, як відповім життям.

Герцогиня

Життям?

Йорк

Де чоботи? Подамсь до короля.

Входить слуга з чобітьми.

Герцогиня

Удар його, Омерлю. Бідний хлопче!
(До Йоркового слуги)
Негіднику! Не навертайсь на очі!

Йорк

Дай чоботи, кажу!

Герцогиня Що, Йорку, хочеш ти зробити? Невже
Не приховаєш, що твій син спіткнувся?
Синів багато в нас? І ще їм бути?
Народжувать хіба я ще спроможна?
Ти сина відбереш у літ моїх
І щастя зватись матір'ю позбавиш?
Не схож на тебе він? Не твій він син?

Йорк Ти нерозважна!
Таємну змову приховати хочеш?
Дванадцять їх врочисто поклялись,
Приклавши вслід один за одним руку,
Вбить в Оксфордї державця.

Герцогиня Ну то й що?
Затримаєм його — він там не буде.

Йорк Геть з віч! Хай він і сто разів мій син,
Я покажу його.

Герцогиня Ти мав би жалість,
Якби його у муках породив.
Підозра не дає тобі спокою.
Гадаєш, я була тобі невірна?
І він не твій, тобі не рідний син?
Мій муже, Йорку милий, так не думай.
Адже на тебе схожий більше він,
Аніж на мене й на мою рідню,
А я ж люблю його.

Йорк Геть, геть з дороги!

Герцогиня Омерлю, слідом! Верхи на коня
Й до короля примчи раніш від нього!
Пробачся перше, ніж обвинуватять:
І я не забарюсь. Хоча й стара,
Але за Йорком ще таки устигну.
Впаду я на коліна і не встану,
Аж поки Болінгброк тебе простить.
Виходять.

СЦЕНА 3

Віндзорський замок.

Входять новий король Генріх IV, Персі та інші лорди.

Генріх Не скажете, де син мій марнотратець?
Три місяці його не бачив я.
Немає більшої біди на світі.
Якби ж вдалося розшукать його!
Про нього розпитайте по тавернах
У Лондоні — він часто там буває
В компанії розбещених гульвіс;
Вони, подекують, в глухих завулках
Грабують перехожих, варту б'ють;
Він, юний і розпусний гультіпака,
Вважа за честь підтримувати зграю
Тих приятелів.

Персі Я, пане, два дні тому бачив принца
Й про поединки в Оксфорді сказав.

Генріх Що відповів джигун?

Персі Він відповів, що піде в дім розпусти,
І рукавичку вихопить у хвойди,
Й натягне, як любовний подарунок,
І зсадить в ній найдужчого з коня.

Генріх Розпусник він і відчайдух, та в цім,
Одначе, іскорки надії бачу,
Що з часом мають запалати ясно.
Хто то сюди простує?

Входить квапливою ходою Омерль.

Омерль Де король?

Генріх Що, наш кузене, маєте на думці?
Чого так дико очі в вас блищать?

Омерль Величносте, благаю: дайте згоду
Поговорити з вами наодинці.

Генріх Прошу вас залишити нас самих.
Персі і лорди виходять.

Із чим до мене хочете звернутись?

Омерль Хай приростуть коліна до землі
(уклякає)
Й язик прилипне мій до піднебіння,
Аніж, непростений, я встав чи мовив.

- Генріх* Провину вчинено чи був лиш намір?
Як намір — хай найгірший, — то прощаю,
Бо вдячність і любов здобуть бажаяу.
- Омерль* Дозвольте, ключ я оберну у дверях,
Щоб, поки мова, не зайшов ніхто.
- Йорк*
(із-за лаштунків)
Володарю мій світлий, бережися!
Знай: коло тебе змовник, віроломець!
- Генріх* Негіднику, знешкоджу я тебе!
(Вихоплює шпагу)
- Омерль* Не мсти мсні: нема причин боятись.
- Йорк*
(із-за лаштунків)
Владарю легковірний, відчини!
З любові маю ображати монарха?
Впусти, бо зараз виламаю двері!
- Входить Йорк.
- Генріх* В чім, дядьку, річ, кажи!
Передихни. Як, близько небезпека?
Щоб ми ж озброїлися проти неї.
- Йорк* Ось прочитай — і знатимеш про зраду,
Якої виказати не мав я змоги.
- Омерль* Читай, та не забудь про обіцянку:
Я каюсь; промисли моє ім'я, —
З рукою серце в спілці не було.
- Йорк* Чого б ото брехав я? Цей папір
У зрадника з-за пазухи я витяг.
Мерзотник кається лише зі страху.
До нього жалості не май, бо жалість —
Лиха змія, що може в серце вжалить.
- Генріх* Ганебна, підла і зухвала змова!
О батьку праведний зрадливця сина!
О ти, прозоре й чисте джерело,
З якого свій початок взяв ручай
І каламуттю сам себе бруднить.
Добра надмірність переходить в зло...
Душі у тебе старчить, щоб простить
Відступництво гидке свого сина.

Йорк Чеснота — звідниця для вад його.
Зганьбив себе — й мене позбавив честі,
Як батька статку позбавля всього
Його безпутний марнотратець син.
Життя без честі — за ганьбу я маю.
Бороть безчестя — я життям вважаю.
Хай зрадника покара не мине:
Як пощадиш його — уб'єш мене.

Герцогиня

(за лаштунками)

Владарю, ради господи, впустить!

Генріх Хтось молить слізю — нетерплячий, видко.

Герцогиня

Це — я, я, жінка, королева тітка.
Тож відчини, не закривай путі:
Жебрачка просить вперше у житті.

Генріх

І наша сценка ця — о неборачко —
Змінилася на «Короля й жебрачку».
Кузене грізний, матір ви впустить,
Бо знаю я: прийшла за вас просить.

Йорк

Хто б не просив тебе — твоє прощення
Ще більших буде злочинів знамення.
Силкуйся гнійний видалить суглоб.
Це хоч кому надійно допомгло б.

Входить герцогиня.

Герцогиня

Не вір, владарю, злому чоловіку:
Не любить він нікого зроду-звіку.

Йорк

Прийшла вслід за негідником синком,
Щоб підживить його старим соском?

Герцогиня

Стривай-но, Йорку.
(До короля)

Вислухай, благаю!

(Стає на коліна)

Генріх

Встань, тітонько!

Герцогиня

Державцю, заявляю:

З колін повік не підведуся, ні!
І світла дня не бачити мені,
Аж поки втішна випаде хвилина
І Ретленда простиш, мого сина.

Омерль

Я й мати молимо тебе з колін.
(Стає на коліна)

Йорк А я навпроти свій зроблю уклін...

(Стає на коліна)

На зле самим вам піде ваша ласка.

Герцогиня Поважна просьба то? Скоріше маска.
В очах — ані сльози, не просьба — жарт.
Чи голос уст благання серця варт?
В тій просьбі млявій слід відмовить твердо.
Ми ж просимо уклінно й щиросердо,
Коліна втомлені він рад звести,
Ми ж ладні ними в землю урости.
Його прохання наскрізь лицемірні,
А наші — болями наші, ніж його.
Сильніші просьби наші, ніж його.
Ми — праві, ждем зласкавлення твого!

Генріх Встань, тітко!

Герцогиня Зжалься на мої печалі!
Кажи «прощаю» — «встань» зостав надалі.
Мене за няньку мавши, ти б зумів
Казать «прощаю» — це найперше з слів.
Почуть жадаю слово над словами —
«Прощаю»; згляньсь, володарю, над нами!
Коротке, та солодке й окриля
Воно, як злине з уст у короля.

Йорк «Pardonne moi» *, — скажи їй по-французьки.

Герцогиня Навчаєш, як прощення вбить прощенням?
Жорстокий муж! Не мавши доброти,
Протиставляєш слово слову ти!
«Прощаю» — чуть по-нашому волієм:
Французької не дуже розумієм.
Ти зводиш зір; звертання як дійде,
У серці жалість вираз хай знайде,
Щоб міг ти на мольби, сумні без краю,
Із співчуттям проголосить: «Прощаю!»

Генріх Встань, тітонько.

Герцогиня Мені не до вставання:
Щоб ти простив — ось суть мого прохання.

Генріх Прошу, як бог мої простить провини.

* Див. примітки наприкінці книжки.

Герцогиня О, недарма схилила я коліна!
І все ж боюсь... Ну ж, повтори слівце!
Ним не подвоїш ти прощення це,
Лише підтвердиш..

Генріх Я від серця всього
Його простив.

Герцогиня Бог падолу земного!
(Підводиться)

Генріх Але наш «вірний» зять, як і абат,
І решта зграї діждуться свого:
Негайно смерть за ними поженеться.
Мій дядю, поможи послати в Оксфорд
Чи ще куди, де зрадники засіли,
Оружну силу; їм не жить, клянусь,—
Їх висліджу, до них я доберусь!
Щасливо, любі! Прощавай, кузене!
Зверталась мати недарма до мене.

Герцогиня Новим стань, сину мій, розправ рамена!
Виходять.

СЦЕНА 4

Там же.

Входить сер Пірс Екстон і слуга.

Екстон Ти пам'ятаєш, що сказав король:
«Де друг, що від страху мене звільнив би?»
Він так сказав?

Слуга Еге ж, його слова.

Екстон «Де друг?» — і це промовив він аж двічі
І з притиском. Адже було таке?

Слуга Атож.

Екстон Говорячи, на мене він дивився.
Немов казав: «Чи не тобі дано
Цей страх тяжкий мені із серця зняти?»
Того, хто в Помфреті, він мав на думці.
Рушаймо в путь! Володаря свого
Я друг — звільню від ворога його.

Виходять.

Замок Помфрет.

Входить король Річард.

Річард Я розмірковував, як порівнять
 В'язницю, де сиджу, із цілим світом:
 І через те, що в світі повно люду,
 А тут лише одне створіння — я,—
 Нелегко це зробити. Та ось на спробу:
 Вважайте, мозок — чоловік душі,
 Душа — це жінка; і від них обох
 Думок народжуються покоління.
 Малий мій світ заселяють вони —
 Так, як залюднюється світ земний.
 Думки у спротиві. Їх кращий вид —
 Про щось божественне — тяжіє все ж
 До сумнівів; тоді із словом слово
 Буває в суперечності.
 Як це: «Прийдіть до мене, діточки»,—
 І вслід: «Але пройти до мене важче,
 Аніж верблюдові крізь вушко голки».
 Амбітні думи линуть до чудес,
 Що їх не досягти,— так кволі нігті
 Даремно б мур в'язничний намагались
 Проколупать — прохід мені прокласти,—
 Й ті думи гинуть у своїй гордині.
 Думки ж утішні лестять одна одній,—
 Не перші ж бо вони рабині долі
 І не останні; наче в колодки
 Закуті жебраки, що від ганьби
 Рятуються уявленням: у них
 Доводиться сидіти й іншим людям,
 І думка ця полегшення приносить;
 Свою біду кладуть на плечі тих,
 Кому вже довелось її зазнати.
 Один — я граю ролі багатьох.
 І всі нераді. Часом я — король,
 Тоді, від зрад, запрагну стати злиднем
 І стану. Та нужди важезний гніт
 Переконає: королем бути краще,—
 І знову я король. І знову думка:
 Мене позбавив трону Болінгброк.
 Я став нічим. Та як би не було,
 Чи я, чи хтось іще, жива людина,—

Ніхто, однак, не зможе вдовольнитись
Нічим. Здається, музику я чую?

Звучить музика.

Ха-ха! Дотримуйтесь чіткого звуку:
Солодка музика красу втрачає,
Коли у ній нема ладу і міри.
Те ж з музикальністю життя людського.
Виразно вловлює тонкий мій слух,
Що звук не той в розстроєній струні,
Немилозвуччя ж у своїй державі
Розчуть, проте, я так і не спромігся.
Час змарнував і в часі звівсь намарне —
Тепер для нього за годинник правлю:
Думки — хвилини; цокіт — то зітхання;
В очах моїх позначені години,
Мов стрілка, вказує на них мій палець,
Втираючи жалю тяжкого сльози.
Тепер, коли годину вибива, —
Лунає стогін, серце розрива,
Гучний, як дзвін; зітхання, сльози й стогін
Відмірюють хвилини і години;
Для мене ледь повзе, для Болінгброка
Збігає швидко час в тріумфі гордім.
А я стою, мов та дурна зозуля
У дзигарях; вслухаюся у звуки
Й від музики тієї навіснію.
Нехай вона замовкне. Бо хоча
Лікують нею божевільних, можна
Здоровому від неї збожеволить.
Та тих, хто шле її, благословляю!
То знак любові; Річарда любить —
В ненависному світі — дивина.

Входить конюх.

Конюх Уклін, королю.

Річард

Дяка, добрий пер:
І мідяка не вартий я тепер.
Хто ти? І як проник між ці ось мури,
Куди лиш забридає пес понурий,
Харч несучи, щоб лихо підживить?

Конюх

В твоїй я стайні конюхом служив,
Як був ти владарем; тут проїздивши,
Заледве дозволу домігся я

На короля колишнього поглянуть.
Ох, серце стислося мое, коли
У Лондоні під час коронування
Я Болінгброка вздрів на берберійці,
Коні, що часто їздив ти на ньому,
Коні, що ревно я про нього дбав!

Річард На берберійці? Друже мій, скажи,
Як він ступав під ним?

Конюх Так гордо, наче землю зневажав.

Річард Пишався: Болінгброк сидить в сідлі.
А їла ж хліб із рук моїх ця шкапа,
Тим горда, що по шиї поплещу.
І не спіткнулася вона? Не впала?
Адже писі, як запевня прислів'я,
Судилося падіння; то чому
Не впала, щоб зламати карк тому,
Хто так пихато сів на спину їй?..
Але за що тебе я, коню, лаю?
Ти створений боятись нагая,
Родився, щоб носить. А я — не кінь:
Осел з тяжкою ношею на спині,
Якого геть заїздив Болінгброк.

Входить тюремний наглядач з їжею.

Наглядач

(до конюха)

Іди відсіль, чого сюди забіг?

Річард Бувай здоров і нас зостав самих.

Конюх Хай серце скаже, як язик не встиг.
(Виходить)

Наглядач Мій пане, може б, ви перекусили?

Річард Скуштуйте перш, як завжди це робили.

Наглядач Не смію, пане. Сер Пірс Екстон — він
Оце прибув від короля — боронить.

Річард Ідіть з Ланкастером під три чорти!
Терпіння луснуло, втомився я.
(Б'є тюремного наглядача)

Наглядач Ой, допоможіть!

Входить сер Пірс Екстон зі слугами.

Річард Це ж як? Грозить нам меч? О лиходію,
Ти власну смерть тримаєш у руках.
(*Вихопивши меча в одного із слуг, убиває його*)
І ти також шукай притулку в пеклі!
(*Убиває другого слугу*)

Тоді Екстон звалює його додолу.

Твій руці в незгасному вогні
Горить: удару завдала мені.
Руки цієї хибна й люта сила
Мій край моєю кров'ю оросила.
Линь вгору, душе! Місце твоє там.
А тілу — в діл. Прощаюсь я з життям.
(*Помирає*)

Екстон Кров королівську доблесну пролито,—
Я рук доклав. Чи на добро? Якби-то!
Диявол, що на цей підмовив чин,
Сказав: записаний у пеклі він.
Загиблого доставлю я живому.
А інших поховать в куточку цьому.
(*Виходить*)

СЦЕНА 6

Віндзорський замок.

Сурми. Входять король Генріх IV, герцог Йорк та ще дехто з лордів і придворників нового короля.

Генріх У Глостершірі нашім, дядьку Йорк,
Бунтівники, почули ми з жалем,
Щент місто Сайстер знищили вогнем.
Не відаєм, чи в бран хто з них узятий?

Входить Нортемберленд.

Нортемберленд Вітаю вас, мій лорде, що чувати?
Найперш — твій державі хай щастить.
Я в Лондон голови відправив Блента,
І Солсбері, і Оксфорда, і Кента:
Як схоплено їх, про перебіг дій
Все у реляції я виклав цій.

- Генріх* Шляхетний Персі, за твої старання
Віддяка буде і пошанування.
Входить Фіцвотер.
- Фіцвотер* Я з Оксфорда у Лондон відіслав
Дві голови: і Брокаса, і Сілі,—
Двох зрадників страшних і небезпечних,
Що замірялись повалить тебе.
- Генріх* Зусиль, Фіцвотере, й заслуг твоїх
Я не забуду, знаючи про них.
Входять Персі та єпископ
Карлейльський.
- Персі* Абат Вестмінстерський, великий змовник,
В душевних муках, точений сумлінням,
Під смутку тягарем зійшов до гробу;
А Карлейль тут. За гордість кара буде!
Він королівського чекає суду.
- Генріх* Ось, Карлейлю, такий наш вирок вам:
Ідїть у пустинь, оселїться там.
Сидїтимете ви смиренно й тихо —
До днів останніх вам не знати лиха.
Хоч ви є ворогом моїм весь час,
Я честі бачив світлі іскри в вас.
Входить сер Пірс Екстон,
за ним несуть труну.
- Екстон* Володарю великий, в цій труні
Твій страх поховано, нема нікого
З-між ворогів сильнішого за нього.
З Бордоським Річардом покінчив я.
- Генріх* Подяк не жди: страшна вина твоя.
Вона тяжітиме, ми відчуваєм,
І наді мною, і над славним краєм.
- Екстон* Хіба не ви його сказали вбїть?
- Генріх* Отрута нам потрібна, та любить
Отруту ми не мусимо. Тому
Тебе я не люблю. Хоча йому
Я зичив смерті, та мені нелюба
Подоба осоружна душогуба.
Докори совісті за труд прийми.

Прихильністю не обдаруем ми.
Блукай в п'ятьмі, мов Каїн навіжений,
І не показуйся на світло денне.
Повірте, лорди,— сум терзає душу,
Що я рости з чужої крові мушу.
Моя скорбота хай і вас гнітить.
Жалоби чорні шати одягніть.
В Святу Землю! В мандрах безупинних
Я змию кров із рук оцих злочинних.
За гробом кожен йди з сумним лицем.
Вшануймо передчасну смерть плачем.

Виходять.

С. 34. *Ще й в шкурі лев'ячій!* — Констанція натякає на лев'ячу шкуру, яку носив ерцгерцог, перемігши Річарда Левине серце.

С. 38. *Отак вогонь При опіках збива гарячку в жилах.*— В часи Шекспіра рани від опіків лікували припіканнями.

С. 41. *Я вже, мілорде, визволив її.*— Насправді королева Елеонора була обложена військом Артура в Мірабо, і визволив її не Бастард, а сам король Джон, полонивши при цьому Артура.

Повипускай з них На волю янголів золотокрилих.— Йдеться про монети вартістю в десять шилінгів, на яких була вибита постать ангела (звідси й назва).

С. 43. *Так лютий шторм, вітрила позривавши, Урізнобич розгонить кораблі.*— *І флот увесь нічого вже не вартий.*— В оригіналі вжито іспанізм («A whole a g t a d o»), а весь цей пасаж — згадка Шекспіра про недавню подію, загибель іспанської Великої Армади (1588), посланої Філіппом II на Англію.

С. 57. *...першого-бо квітня Померла ваша мати. А за три дні До того, кажуть, розуму відбившись, Констанція сконала.*— Насправді королева Елеонора померла в липні 1204 року, а Констанція — на три роки раніше, тобто в 1201 році.

Пітер із Помфрета — історична особа. Як розповідається в хроніці Голіншеда, в січні 1213 року він провістив, що на свято Вознесіння буде скинуто короля Джона. Страчений за наказом короля.

С. 61. *В Сент-Едмондсбері я з ним зустрінусь...*— Тобто з дофіном Людовіком, який висадився в Англії з французьким військом і вступив у переговори з англійськими лордами. Тут Шекспір об'єднав дві події: виїзд англійських лордів в Сент-Едмондсбері в 1214 році і висадку дофіна Людовіка в 1216 році.

С. 65. *Вже ворог зовнішній і свій бунтар З'єдналися...*— Тобто французький король Філіпп Август, який послав військо в Англію, і англійські лорди, які виступили проти короля Джона.

С. 73. *Гудвінські піски* — мілина біля південно-східного узбережжя Англії, небезпечна для кораблів.

С. 74. *Свінстед* — нині селище в графстві Лінкольн, у середні віки — морський порт. У 1134 році поблизу Свінстеда був заснований цистеріанський монастир, у якому помер король Джон. Одні хроніки говорять, що він помер від лихоманки, інші повідомляють, що його отруїв чернець монастиря.

РІЧАРД II

Історична хроніка «Річард II» належить до тих творів Шекспіра, час написання яких вдалося встановити досить точно. Вперше ця п'єса була зафіксована в реєстрі Палати торговців папером влітку 1597 року, з чого

ясно, що створена вона була не пізніше названого року. Е. К. Чемберс знайшов цікавий документ,— приватний лист із запрошенням на домашній спектакль «Річард II», який мав відбутися 9 грудня 1595 року. На цій підставі Чемберс датував написання хроніки «Річард II» 1594—1596 рр., і це датування нині вважається найвірогіднішим. Отже, поява цієї п'єси близька в часі до появи «Короля Джона», і певні суперечки викликає лише питання, яка з цих п'єс була написана раніше.

Та на відміну від «Короля Джона», хроніка «Річард II» кілька разів видавалася за життя Шекспіра. Перше її видання з'явилося 1597 року, а це означає, що вона разом з «Річардом III» та «Ромео і Джульєттою» належить до найраніших друкованих Шекспірових творів. Потім «Річард II» ще двічі був виданий у 1598 році і по одному разу в 1608 й 1615 роках. У перших трьох його виданнях, що з'явилися за життя королеви Єлизавети, була вилучена сцена скинення Річарда II з трону, в подальших виданнях вона була поновлена. Текст драми в Folio 1629 року, який вважається канонічним, засновувався на підправленому примірнику останнього Quarto 1615 року.

Основним джерелом для шекспірівського «Річарда II» послужила хроніка Голіншеда, окремі відомості й деталі він брав і з інших джерел — із хроніки Голла, «Анналів» Стоу й відомої французької хроніки Фуруассара в англійському перекладі Бернеса. Серед джерел, якими міг користуватися Шекспір, дослідники вказують і на дві раніші анонімні драми про часи правління Річарда II: на драму «Життя і смерть Джека Стоу», яка була надрукована 1599 року, але на сцені з'явилася раніше, і на драму, яка дійшла в рукопису й без назви і була названа літературознавцями «Томасом Вудстоком». Оскільки в останній змальовуються події, що передують сюжету шекспірівського «Річарда II», виникла думка, що Шекспір продовжив цю анонімну драму й написав другу частину історичної хроніки. Однак явні неузгодження в їхньому «стикуванні» говорять про те, що «Річард II» був задуманий і написаний великим драматургом незалежно від названої анонімної драми.

Зате «Річард II» цілком безперечно відкриває другу тетралогію історичних хронік Шекспіра, між частинами якої існує сюжетний і почасти ідейно-тематичний зв'язок. У певному значенні цю хроніку можна назвати й зав'язкою обох тетралогій, бо змальована в ній подія — вчинена герцогом Болінгброком узурпація трону — поклала початок тривалій запеклій боротьбі між двома угрупованнями англійської феодальної аристократії, яка ввійшла в історію під назвою війни Червоної та Білої троянд. Нагадаємо, що К. Маркс у «Хронологічних нотатках» вказав на 1399 рік, коли Річард II Плантагенета було повалено і трон захопив Генріх IV Ланкастер, як на початок названої війни (Архів Маркса и Енгельса.— М., т. VI, 1939, с. 306). У «Трагедії короля Річарда II» (повна назва твору) дія відбувається в останні роки правління цього короля, точніше з квітня 1398 по січень 1400 року, і в основному зводиться вона до боротьби між Річардом II і герцогом Болінгброком, майбутнім королем Генріха IV. В Англії під час правління королеви Єлизавети історія Річарда II набула неабиякої злободенності в силу певних політичних обставин. Ще 1570 року була опублікована папська булла, яка відлучала Єлизавету від церкви й закликала до скинення її з трону. Під

кінець правління королеви, в 90-х роках XVI ст., численна й різноліка опозиція розгорнула агітацію за позбавлення її престолу, причому повалення Річарда II використовувалося в цій агітації як історичний прецедент і юридичний аргумент. Агітатори особливо наголошували на такій паралелі, як процвітання згубної системи фаворитизму при дворі Річарда II й при дворі Єлизавети. Загалом же в цей час «доля Річарда II все частіше сприймається і як попередження королеві, і як прямий заклик до дії» (Барг М. А. Шекспир и история.— М., 1976, с. 141). Знайшовся й кандидат на роль «нового Болінгброка»: ним став честолюбний лорд Ессекс, один з фаворитів Єлизавети, який у 90-х роках XVI ст. набув великої сили і впливу. В 1598 році з'явилася книжка Д. Гейворда «Перша частина життя і правління Генріха IV», присвячена Ессексу; тут у зверненні до читачів скинення Річарда II й коронування Генріха IV проголошувалися «живим прикладом».

Усім цим пояснюється популярність теми Річарда II в англійській літературі «єлизаветинського періоду», як і причина того, що драма Шекспіра на цю тему за числом прижиттєвих видань посідає одне з перших місць. Слід згадати й такий цікавий епізод: перед закатом Ессекса в лютому 1601 року його прибічники прийшли в театр «Глобус» з вимогою поставити п'єсу «про скинення і вбивство короля Річарда II». Актори спершу відмовлялися, а потім згодилися дати виставу за підвищену винагороду; спектакль відбувся 7 лютого, а 8 лютого прибічники Ессекса вийшли на вулиці Лондона. Акторів «Глобуса» після придушення заколоту прятягали до слідства, проте визнали їх непричетними до «державного злочину».

Цілком справедливо «Річард II» за своїм змістом вважається однією з «найбільш політичних» серед історичних хронік Шекспіра. Причому в цій хроніці Шекспір ставить особливо вагомі й актуальні державно-політичні проблеми своєї доби й дає їм глибоке, по-своєму послідовне тлумачення. Це передусім проблема природи королівської влади, принципу «божественного права» королів, який ставив їхню владу поза людською компетенцією, надавав їй провіденційного характеру. Разом з тим у хроніці гостро ставиться питання: чи мають право піддані повставати проти короля й скидати його з трону, коли його дії, вся його поведінка, яка стає політикою, суперечать інтересам держави й підданих, котрі у Шекспіра ще ототожнюються. І хоч автор змушений був викласти в драмі прописи тюдорівської абсолютистської ідеології щодо «божественного права» королів, набагато переконливіше звучить у ній протилежна аргументація. Врешті Шекспір визнає в «Річарді II» право виступати не лише проти узурпатора (як це було в Річарді III), а й проти справжнього «помазаника божого», якщо він зловживає своєю владою на шкоду державі й підданам.

Саме таким королем і є Річард II, який пройнявся вірою в божественність королівської влади й самої особи монарха. У його свідомості вони набули трансцендентно-провіденційного змісту, видаються йому якоюсь надлюдською, надприродною силою, підвладною лише волі бога. Повернувшись з ірландського походу й дізнавшись про заколот Болінгброка, Річард II заявляє, виражаючи свій символ віри:

Не змиє воді розбурханого моря
Святий елей з монаршого чола.
Людському слову й силі не змістити
Намісника, поставленого богом.

За цю сліпу впевненість Річарду II довелося дорого поплатитися спершу короною, а потім і головою, що вже само по собі, своїм об'єктивним змістом було серйозною критикою середньовічної концепції трансцендентно-провіденційного походження й сутності монаршої влади.

Але особливий інтерес становить суспільно-практичний аспект згаданого «символу віри» Річарда II. В цьому аспекті він набуває такого змісту: Річард II вважає, що королівська влада — це своєрідний привілей, дарований богом, а не функція, влада існує передусім для її носія, а не для якихось суспільних завдань і цілей. Іншими словами, не монарх існує для держави й підданих, а вони існують для нього, належать йому за «божественним правом», і він може поводитися з ними, як йому заманеться. Разом з тим Річард II, типово феодалний король, вбачав у Англії ніби свою вотчину, і небезпідставно старий Джон Гант каже, що в державі король поводиться «як поміщик». Розглядаючи монарший сан передусім як право й засіб задоволення своїх бажань і примх, Річард II всерйоз не вдавався у державні справи, передоручивши їх недостойним людям, таким, як його фаворити Буші, Бегот і Грін. Кінець кінцем своєю сгоїстичною безвідповідальною поведінкою Річард II доводить Англійське королівство до грані катастрофи, про що йдеться вже в перших сценах хроніки.

Але що ж протиставляє Шекспір в ідеологічному плані уявленням Річарда II і його практиці? Очевидно, говорити про те, що він протиставляє їм «політичну концепцію гуманізму», як це роблять деякі радянські дослідники, буде перебільшенням, оскільки подібна концепція в ренесансній Англії так і не склалася. Позитивна концепція, що її Шекспір розвиває в своїх історичних хроніках, зокрема в «Річарді II», включає як елементи ідеології ренесансного гуманізму, так і традиційний народний підхід до історії, народне розуміння правди й справедливості. Останнє ж засновувалося на поширенні «загальнолюдської» моралі на сферу стосунків між королем і підданими, бо король, зрештою, така ж людина, як і всі інші люди. Цю основоположну для Шекспіра істину, що полягає в «олюдненні» короля і зведенні королівської влади до «людського рівня», відкриває й Річард II, але запізно, вже тоді, коли владу він уже безповоротно втратив (згодом це відкриття з особливою патетичністю виразить король Лір). Оскільки король теж людина, частка людської спільноти, лише піднесена на вершину влади, його обов'язок — піклуватися про благо підданих, що передусім знаходить вираження в розумному і справедливому правлінні державою.

Щоб наочно виразити цю ідею, Шекспір вводить у хроніку алегорично-дидактичну сцену з садівником герцога Йоркського (III, 4), який порівнює державу з садом, а короля — з садівником. Головний обов'язок садівника — піклуватися про те, щоб зростали корисні дерева й рослини, і вчасно знищувати бур'яни й шкідників. Уподібнюючи острівну Англію «садові в огорожі моря», Шекспір устами садівника покладає на Річарда II відповідальність за те, що він

запедбав цей сад, а тому несе заслужену покару — його «геть виполов і знищив Болінгброк».

Підтримуваний більшою частиною феодалної знаті, герцог Болінгброк без особливих труднощів перемагає Річарда II. Отже, в цій хроніці маємо зображення ще одного заколоту, ще однієї фесдальної міжусобиці, нескінченною низкою яких позначене пізнь середньовіччя в Англії. Водночас конфлікт, зображений у «Річарді II», істотно відрізняється від інших тим, що проти Річарда II виступають і народні маси, піднімається вся країна. Цей загальний рух проти «короля-тирана» Шекспір передає не без своєрідного пафосу:

І натягли на голі черепи
Сивобороді воїни шоломи,
А хлопчак, дорослих влаюючи,
На незмужнілі ще, слабкі тіла
Взялися натягати важкі ладунки,—
Супроти вас і вашої корони.
І богомольці вчаться луки гнути
З фатального подвійно тиса, пралі
Орудують уміло сікачами,—
Старе й мале у ваш цілях трон... (III, 2).

Слід сказати, що змальоване Шекспіром ставлення народу до Річарда II відповідає історичній дійсності, підтверджується документально. Зрештою, саме воно й дало змогу герцогові Болінгброку отримати досить легку й остаточну перемогу над Річардом.

Герцог Болінгброк, який стає королем Генріхом IV, не схожий на Річарда II. Вольовий, енергійний і далекоглядний, він розуміє, що королівська влада — це обов'язок перед державою й підданими і що вищими для нього мають бути інтереси держави. Він — політик, який швидко оволодіває наукою правління, вміє бути нещадним і милостивим, непохитним і поступливим, знає ціну своєї популярності й старається її підтримувати. В очах Шекспіра це не ідеальний король (таким буде зображений його син, король Генріх V), але він має необхідні якості, щоб ліквідувати тяжкі наслідки правління Річарда II й розумно правити королівством.

Проте коронування герцога Болінгброка не приносить країні того, що Шекспір і його сучасники називали «державним благом». Щоправда, за це Генріх IV не несе, на відміну від Річарда II, особистої відповідальності — вступають у дію певні об'єктивні фактори, стихійні сили історії. Скинувши короля, хоч і недостойного, Генріх IV тим самим порушив існуючий світопорядок і розбудив згадані сили, з якими дуже важко впоратися. Узурпація трону викликала своєрідну ланцюгову реакцію, поклала початок довгій низці заколотів і міжусобиць, які триватимуть в Англії ціле століття. Це ті фатальні сили історії, ті її «демони», які новий король розбудив усупереч своїй волі й бажанням. Як побачимо в наступній хроніці, майже все правління Генріха IV піде на боротьбу з ними, а його внука Генріха VI спіткає доля Річарда II, він стане жертвою цих сил. Прагнучи запобігти заколотам, Генріх IV убиває вже змішеного Річарда II, убиває підступно,

а потім лицемірно оплакує свою жертву, але цим аморальним вчинком лише ускладнює своє становище.

Хроніку «Річард II» дослідники характеризують разом з «Королем Джоном» як перехідний твір між двома тетралогіями Шекспірових історичних хронік. Цей твір відзначається насамперед широтою й актуальністю політичної проблематики, причому вона розроблена так глибоко й різнобічно, що непомітно переростає в проблематику філософсько-історичну, моральну, психологічну тощо. Ось у цьому органічному поєднанні політичного змісту своєї доби зі змістом «людським» найбільш виразно розкривається зростання мистецтва Шекспіра в даній хроніці. Можна сказати, що в цьому плані «Річард II» є провісником таких шекспірівських шедеврів, як хроніка «Генріх IV», як трагедії «Гамлет», «Король Лір», «Макбет», «Коріолан», «Антоній і Клеопатра», в яких політичний зміст виступає невід'ємним складником «людського» змісту, що охоплює повноту людського буття.

Особливо ж близька хроніка «Річард II» до трагедії «Король Лір». Річард II в інтерпретації Шекспіра — теж не тільки король-деспот і король-невдаха, а й трагедійний герой (не випадково ж п'єса була названа «Трагедією короля Річарда II»). І коли в перших актах він поводить себе як деспотичний, капризний і нерідко жорстокий правитель, то пояснюється це й тим, що він перебуває в полоні хибної концепції світопорядку, про яку йшлося вище. Одне слово, маємо вихідну позицію, аналогічну позиції короля Ліра, і в подальшій їхній еволюції теж спостерігається немало спільного. Прозріння Річарда II настає в третьому акті, і він, подібно до Ліра, робить відкриття, що король — це така сама людина, як і всі інші люди. Але прозріння теж приходить пізно, після того, як влада фактично вислизнула з його рук. Тепер він усвідомлює і свою трагічну провину, і свою причетність, що робить його в останніх актах дійсно трагедійним героєм. До того ж у цьому стані Річард II теж набуває здатності по-філософському осмислювати закони світопорядку і своєї долі.

Всім цим засвідчується також той факт, що хроніка «Річард II» була й помітною віхою на шляхах формування трагедійного жанру в творчості Шекспіра. В цьому немає нічого несподіваного, оскільки англійські ренесансні хроніки були своєрідним жанровим утворенням, спорідненим з трагедією і причетним до її розвитку (див. післямову до 1-го тому даного видання). Зрозуміла річ, трагедійний елемент проявлявся в них у різній мірі і в різних формах. Якщо в хроніці «Річард III», яка є завершеною монодрамою, близькість до трагедії розкривається передусім у її трагедійній драматичній структурі, то в хроніці «Річард II» ця близькість спостерігається більше в змісті твору — в його провідних ідейних мотивах, у типі його героя, в превалюючій емоційній атмосфері останніх актів.

Необхідно вказати й на те, наскільки в цій «перехідній» хроніці зростає майстерність Шекспіра в змалюванні характерів, у розкритті їхньої динаміки, їхньої об'ємності й багатогранності. Це можна сказати не тільки про образ головного героя, а й про образ головного супротивника Річарда II, герцога Болінброка, і про багатьох інших персонажів хроніки, аж до епізодичних. Однак слід зазначити, що подекуди в цій хроніці Шекспір вдається до декларативного висловлення ідей і прямолінійно ілюструє їх. У окремих епізодах даються ознаки дидактичності і алегоричності.

Популярна серед сучасників Шекспіра, в наступні епохи хроніка «Річард II» відійшла в тінь і дуже рідко з'являлася на театральній сцені. Перший повний російський переклад її, зроблений А. С. Соколовським, з'явився в журналі «Современник» (1865, № 6). Українською мовою хроніка виходить уперше.

ПРИМІТКИ ДО «РІЧАРДА II»

С. 83. *Річард II* (1377—1399) — внук Едварда III і син Едварда Чорного Принца, який прославився перемогами над французами в Столітній війні. Був вікчемним правителем, схильним, проте, до свавілля й деспотизму. За його правління було кілька народних повстань, зокрема повстання Уота Тайлера (1381), яке в хроніці Шекспіра безпосередньо не відображене.

Джон Гант, герцог Ланкастер (1340—1399) — четвертий син Едварда III, дядько Річарда II, один з регентів за неповноліття останнього. Мав велику силу й вплив при дворі і в країні.

Едмунд Ленглі, герцог Йорк (1341—1402) — п'ятий син Едварда III і дядько Річарда II, один з регентів за його неповноліття. Під час походу Річарда II в Ірландію був його помічником; швидко перейшов на бік Болінброка.

Генрі Болінброк, герцог Герефорд (1367—1413) — син Джона Ганта, очолив виступ проти Річарда II. З 1399 року англійський король Генріх IV. Перший король Ланкастерського дому.

Герцог Омерль — син герцога Йоркського, загинув у битві під Азенкуром (1415).

Томас Мобрей, герцог Норфолк — один з найбільших англійських феодалів того часу. Разом з Болінбромом і Томасом Вудстоком, герцогом Глостером (шостим сином Едварда III й дядьком Річарда II) вступив у змову проти короля й видав цю змову. Річард II доручив йому вбити герцога Глостера, але Мобрей цього розпорядження не виконав, і король вдався до послуг найманних убивць.

Граф Нортемберленд — старший серед Персі, сильного феодального роду з Північної Англії. Був наближеним Річарда II, але в 1398 році відколовся від нього й зіграв активну роль у перевороті.

Королева Ізабелла — друга дружина Річарда II, дочка французького короля Карла XI, в 1399 році їй було десять років; подібні шлюби, які певний час лишалися фіктивними, нерідко брали тоді з політичних міркувань. Весь образ королеви — вимисел Шекспіра.

С. 84. *Гукніть їх, стануть хай лице в лице...* — Шекспір не розкриває причин сварки Болінброка й Норфолка, покладаючись на обізнаність своїх сучасників з необхідними історичними фактами.

С. 86. *Нобль* — старовинна англійська монета вартістю від 3 до 6 шилінгів.

Що за останні вісімнадцять літ... — Тобто від селянського повстання під проводом Уота Тайлера (1381).

С. 87. *Бо свій обов'язок тоді зневажив.*— Йдеться про те, що Норфолк не виконав розпорядження короля вбити герцога Глостера.

С. 88. *...помирять леопардів леви.*— На гербі Річарда II був зображений лев, а на гербі Норфолка — леопард.

С. 89. *...в день Ламберта святого — 17 вересня.*
...кров Вудстока ...велить помститися...— Кров герцога Глостера, одного з братів Джона Ганта.

С. 91. *Плеші* — офіційна резиденція герцогів Глостерських в графстві Ессекс.

С. 96. *Не перед нами, вашим королем.*— З вигнанців знімався васальний обов'язок перед королем.

С. 98. *Сказати б, їдеш, щоб себе прославить, А не в вигнання.*— Це свого роду пророцтво Ганта: у вигнанні Болінброк став на шлях, який зрештою привів його до королівської корони.

С. 99. *Прощай, о Англіє!* — Болінброк залишив Англію у вересні 1398 року й відбув до Парижа; Норфолк через Німеччину виїхав до Венеції, де через рік помер.

С. 100. *Приборкати в Ірландії повстанців.*— Англійські королі довго не могли підкорити Ірландію, там часто вибухали повстання. Одне з них сталося 1398 року, коли було вбито Роджера Мортімера, намісника Річарда II, і вигнано англійців. Річард II готує похід в Ірландію, який сам очолить.

Великий двір, надмірна щедрість наша Спустишили скарбницю, а відтак Здасть королівство мусимо в аренду.— Тут Шекспір передає думки про правління Річарда II, які ходили в народі й були зафіксовані в хроніці Голіншеда. Вони лягли в основу характеристики Річарда II та його правління: король — спустошувач країни, його фаворити Буші, Бегот, Грін, Віллобі — хижакі, що накинулися на неї.

С. 101. *Ілі-Гауз* — палац єпископа Ілі в Лондоні.

С. 102. *Преппиної Італії звичай.*— Герцог Йорк тут неприхильно говорить про культурну гегемонію Італії в добу Відродження та про її впливи на Англію.

Мені здається, я пророк новітній.— Цей патріотичний монолог Ганта був дуже популярний у тогочасній Англії, в 1600 році він був передрукований окремо в збірнику «Англійський Парнас».

С. 103. *Здоров'я Ганта? Хоч хвалить, хоч ганьте!* — англійською мовою *gaunt* — «худий», «висхлий».

С. 104. *Англійський дідич ти.*— В уста старого Ганта Шекспір вкладає точну характеристику «поміщицького» стилю правління державою в Річарда II.

C. 105. *Слова й життя — все вичерпано вмент.*— Насправді Джон Гант помер у лютому 1399 року, Річард II вирушив до Ірландії в травні, а Болінгброк висадився в липні того ж року. Шекспір заради концентрації драматичної дії «розігрує» всі ці події за кілька днів.

Керни — легкоозброєні ірландські воїни.

C. 106. *Завади, що спіткали Болінгброка В час шлюбу...*— В Парижі Болінгброк мав узяти шлюб з кузиною французького короля герцогинею де Беррі, але проти цього виступив Річард II.

C. 109. *Ревенсперг* — давній порт, де в липні 1399 року висадився Болінгброк з військом; нині не існує, бо море зміло цю частину узбережжя.

C. 112. *Застав я герцогиню вже померлу.*— Насправді герцогиня померла восени 1398 року, тобто більш ніж за півроку до висадки Болінгброка в Англії.

C. 113. *Барклі* — замок неподалік від міста Барклі, де герцог Йорк зібрав усі сили. Перед цим замком він зустрівся з Болінгбромом.

C. 116. *Гант хоробрий, що Принца Чорного... В багатотисячних французьких лав Відбив...*— Герцог Йорк згадує епізод із битви при Кресі (1346) під час Столітньої війни.

C. 118. *Зірки лякає метеорів блиск, І місяць блідолиций обагрився.*— Про ці явища 1399 року, що вистували смуту, говориться в хроніці Голіншеда.

C. 120. *Оуен Глендауер* — валлійський князь, тесть Едмунда Мортімера-молодшого. Брав участь у повстанні проти Генріха IV, оскільки король не захистив його, коли англійські феодали захопили в нього землі. Домагався незалежності Уельса й титула принца Уельського. Боровся проти короля аж до своєї смерті в 1406 р. Про цю боротьбу йдеться в хроніці «Генріх IV».

Барклофлі — замок у північному Уельсі.

C. 123. *З фатального подвійно тиса...*— Подвійно тому, що тис вважали тоді за отруйне дерево.

C. 126. *Флінт* — замок у північному Уельсі, в якому Річард II, за Шекспіром, здався Болінгброкю. За хронікою Голіншеда, Річард II здався графу Нортемберленду в Конвеї.

C. 131. *Фаетон* — герой давньогрецького міфу, син бога сонця Геліоса. Випросив у батька дозвіл проїхати по небу в золотій сонячній колісниці, але не зміг упоратися з небесними кіньми й запалив би світ, якби Зевс не вразив його блискавкою.

C. 135. *Зала у Вестмінстерському палаці.*— В ній уже тоді відбувалися засідання англійського парламенту. Шекспір у цій сцені об'єднав два його історичні засідання: 30 вересня 1399 року, коли був скинутий Річард II, і 16 жовт-

ня того ж року, коли відбувся суд над Беготом. На жодному з цих засідань Річарда II не було.

С. 137. *Як прагну успіху в новому світі...—* Мається на увазі «нова» Англія під правлінням Болінброка.

С. 138. *Спаси нас, боже!* — Голіншед у своїй хроніці свідчить, що єпископ Карлейль виголосив подібну промову.

А коронуйте його,— звістую: Англійська кров угноїть нашу землю.— Пророцтво Карлейля про майбутні міжусобиці Білої та Червоної троянд як наслідок вступу на престол першого з Ланкастерів, Генріха IV.

С. 139. *Хай Річард з'явиться, аби прилюдно Нам здатись...—* З цього починається сцена зречення Річарда (в оригіналі 138 віршів), яку вилучали у виданнях хроніки за життя королеви Єлизавети.

С. 143. *Врочисто коронацію відбудем В наступну середу.—* Тут закінчується сцена зречення Річарда.

Ох, дня цього відчують колючки Й не зроджені ще нині діточки.— Натяк на історичні наслідки зречення Річарда II й захоплення влади Генріхом, герцогом Ланкастером, на те, що це викличе згубні для Англії події.

С. 144. *Де Юлій Цезар звів на лихо вежу...—* В середньовічній Англії побутувала легенда, що Тауер побудував Юлій Цезар.

С. 145. *Помфрет* — замок у графстві Йоркшир, у якому був ув'язнений, а згодом і вбитий Річард II.

У Францію якнайхутчіше їдьте.— Насправді Генріх IV дозволив Ізабеллі повернутися до Франції в 1401 році.

С. 147. *...начебто гукали стіни Із безліччю мальованих фігур.—* Очевидно, йдеться про тогочасний звичай прикрашати в подібних випадках стіни будинків полотнищами з фігурами й підписами.

С. 148. *Ви називайте Ретлендом його.—* Герцога Омерля як прибічника Річарда II позбавили маєтностей і титулів, залишивши за ним тільки титул графа Ретленда.

Що за печать за пазухою в тебе? — Омерль мав за пазухою таємний документ, від якого звисала червона печатка; її й побачив герцог Йорк.

С. 150. *Синів багато в нас? —* Насправді герцог Йорк мав ще одного сина.

С. 151. *Не скажете, де син мій марнотратець? —* Мова про принца Генрі, безпутна молодість якого змальована у хроніці «Генріх IV». Насправді принцові в той час було дванадцять років.

С. 153. *«Король і жebraчка» —* середньовічна балада про короля Кофетуа й жebraчку Зенелюфон, яка стала його дружиною.

С. 154. *«Pardonne moi»*.— Окрім прямого значення «пробач мені» цей французький вислів має ще й значення «звільни мене» (тобто «дуже шкодюю»), що вже рівнозначне відмові.

С. 155. *Але наш «вірний» зять...*— Ідеться про учасника змови графа Хандінгдона, герцога Ексетера, зведеного брата Річарда II; був одружений з сестрою Болінброка Єлизаветою.

Абат — абат Вестмінстерський.

С. 157. *Немилозвуччя ж у своїй державі Розцуть, проте, я так і не спромігся.*— Ідея державної гармонії є однією з основних політичних ідей історичних хронік Шекспіра, засновується вона на чіткому визначенні місця й функцій кожного стану й прошарку в державному устрої.

С. 159. *Кров королівську доблесну пролито,— Я рук доклав.*— Англійські хроніки дають три версії смерті скинутого Річарда II. За першою, він сам себе заморив голодом, за другою — його заморили голодом за наказом Генріха IV, за третьою — його вбив Екстон, виконуючи наказ Генріха IV.

С. 160. *Бордоський Річард.*— Річард II народився в Бордо й до коронування носив відповідний титул. Південно-західна Франція з містом Бордо належала тоді до володінь династії Плантагенетів.

ГЕНРІХ IV

Історичну хроніку «Генріх IV», яка складається з двох частин, вважають вершиною творчості Шекспіра в цьому жанрі. Перша її частина найімовірніше була написана в 1596 році, оскільки її поставили в зимовий сезон 1596—1597 років. У 1598 році її зареєстровано для друку й того ж року видано без імені автора (Quarto 1598 року). Наступного 1599 року вона з'явилася вже під іменем Шекспіра і ще тричі, в 1604, 1608 та 1613 роках, видавалася за його життя та була вміщена в Folio 1623 року. За найбільш авторитетний і незіпсований текст першої частини «Генріха IV» вважається видання Quarto 1598 року, яке було передруковане в Folio. Щодо другої частини хроніки, то вона, напевне, була написана в 1598 чи на початку 1599 року й уперше видана 1600 року. Очевидно, це Quarto було набране прямо з рукопису, тому сучасні шекспірознавці вважають його за найавторитетніше, хоч у ньому є деякі купюри, зроблені театральною цензурою. Ці пропуски поновлені в Folio 1623 року, текст якого, ймовірно, був набраний з копії рукопису.

За основне джерело для обох частин «Генріха IV» Шекспірові правила хроніка Голіншеда, доповнена окремими відомостями з інших англійських хронік. Крім того, Шекспір використав давнішу анонімну п'єсу «Славні перемоги Генріха V» (1588), в якій зображено й молодість короля, зокрема його розваги по тавернах у компанії з Олдкаслом (Фальстафом). Мова тут може йти лише про використання сюжетних мотивів, бо з погляду художності названа п'єса цілком примі-